

Magyarország az I. világháború előtti negyedszázad angol nyelvű kiadványaiban

JESZENSZKY GÉZA

„Mindig sokat lehet tanulni azoktól a külföldi megfigyelőktől, akik idegenként lépve közénk egy olyan gyermek friss szemével és kíváncsiságával írták le benyomásaikat népünk életéről, mint aki Meseországba látogat. Itt elsősorban a külföldi kritikára kell figyelnünk. . . . Még igazságtalan szavak esetében is értékelnünk kell azt az ösztönző erőt és kihívást, amit egy ilyen leírás bennünk kivált.”¹ A századelejei Nagy-Britannia egyik nagy hatású kortársi elemzője MASTERMAN nézetét a korabeli magyar társadalom, vagy akár a letűnt világra történelmi távlat birtokában visszatekintő utókor?

A következőkben a Magyarországról az 1890-es évektől a világháború kitöréséig angol nyelven megjelent munkák alapján azt próbálom felidézni, milyen lehetett akkoriban „hírünk a nagyvilágban”, mire lett volna érdemes figyelni, és mi ezeknek az írásoknak a történelmi jelentősége.² Egy nyelvében elszigetelt kisebb nép esetében a világnyelveken közzétett publikációk hatása megsokszorozódik és a pillanatnyi véleményeken túlmenően befolyásolják a politikai-közéleti cselekvést is, amint ez az első világháborúban és utána is megmutatkozott. A vizsgált korszakban Magyarország aktuális politikai viszonyairól, történelméről, irodalmáról, látnivalóiról, gazdasági fejlődéséről angolul megjelent számos kortársi értékelés és reflexió hatósugara már messze túllépte az angol nyelvterületet, hatásuk pedig bizonyos tekintetben még ma is meghatározó szerepű, különösen a történetírásban. Miközben APPONYI Sándor gyűjtötte és katalógusba foglalta a múlt hungarica-termését, a magyar vonatkozású irodalom olyan művekkel gyarapodott, amelyek kihatásukban fontosabbnak tekinthetők az Apponyi-

1. F. G. MASTERMAN: *The condition of England*. London, 1909, Methuen. 10. l.

2. A tárgyalt korszak külföldi véleményeivel Magyarországon eddig csak utalásszerűen foglalkoztak, de szisztematikus feldolgozásukra még kísérlet sem történt. Az egész Osztrák–Magyar Monarchia megítélésével egy igen vázlatos tanulmányban foglalkozik Jacques DROZ: *Österreich – Ungarn im Spiegel der öffentlichen Meinung Europas*. In: *Probleme der Franzisko-Josephinischen Zeit 1848–1916*. Hrsg. Friedrich Engel-Janosi und Helmut Rumpel. München, 1967, Oldenbourg. 95–109. l. Az első világháború idején Nagy-Britanniában összecsapó nézetekkel részletesen, előzményeikkel pedig röviden foglalkozik Harry HANAK: *Great Britain and Austria – Hungary during the First World War: a study in the formation of public opinion*. London, 1962, Oxford University Press.

kollekció darabjainál. A korabeli más nyelvű — elsősorban francia³ — munkák mellett jórészt néhány angol írásmű hatására változott meg külföldi hírünk: míg a XIX. század második felében a magyarság a szabadság és a liberalizmus közép-európai megtestesítőjeként élt Nyugat-Európa (ott is elsősorban Anglia) köztudatában, a világháború előestéjén már mind többen emlegették a magyarországi társadalom feudális jellegét, mind többen fedezték föl a demokrácia hiányát, a nemzetiségi és szociális elnyomást, és bírálták a rövidlátó sovinizmust. Tekintve, hogy e vádak nem voltak alaptalanok, tanulságos végigkövetni keletkezésüket, és általában megvizsgálni, hogyan tükröződtek a korabeli magyarországi viszonyok a kortársi idegen nyelvű irodalomban. E vizsgálat — véleményünk szerint — a tágabb értelemben vett hungarica-kutatások közé tartozik és azok tartalmi szféráját alkotja. Műfajilag talán tartalmi központú könyvtörténetnek is nevezhetnénk.

A Magyarországgal foglalkozó külföldi publikációk tudomásul vételének, regisztrálásának egyik alapvető eszköze a bibliográfiai nyilvántartás. Kurrens formában ez a múltban nem valósult meg, de a világháború előtti évtizedekre nézve utólag több jó összeállítás is született, így ma GRAGGER Róbert,⁴ TELEKI Pál,⁵ HORVÁTH Jenő, újabban pedig az angol BRIDGE⁶ révén meglehetősen teljes képpel rendelkezünk a Magyarországról idegen nyelveken, illetve a Monarchia utolsó száz évéről az Egyesült Királyságban megjelent művekről. E munkák bibliográfiai feltárása és beszerzése előkészítője a legfontosabb mozzanatnak, a tartalmi „birtokbavételnek”. Ez alatt értem a megjelent írások minél szélesebb körű ismeretét, értékelését, a bennük rejlő forrásanyag és tanulságok kiaknázását — amit MASTERMAN is annyira hangsúlyozott.

A kívülálló friss látásmódja mellett az is jellemző, hogy miket tekintettek ezek a megfigyelők a legérdekesebb, legfontosabb vonásoknak. A tárgyalt időszak Magyarországnál a külföldieket érdeklő kulcskérdések a következők: a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchia elhelyezkedése Európa politikai erőviszonyainak rendszerében, az osztrák—magyar közjogi viszony, az anglaira emlékeztető magyar alkotmányos, politikai és parlamenti fejlődés, a nemzetiségek élete és helyzete, az 1867 utáni európai méretekben is rendkívüli gazdasági és szellemi fellendülés.

Ha nem csupán véleményekre, de a véleményeket kialakító tényezőkre is

3. DROZ tanulmányában a franciaországi képre helyezi a hangsúlyt, de magyar vonatkozásban alig nyújt valamit. LELKES István: *A magyar—francia barátság aranykora. 1879—1889*. Bp. 1932. műve úttörő vállalkozás, de megelőzi az itt tárgyalt kritikus korszakot. A századforduló nagyobb hatású francia szerzői (Ernest DENIS, Louis LÉGER, Louis EISENMANN, B. AUERBACH, André CHÉRADAME stb.) a magyarokat a németek szövetségének tekintették és velük szemben — összhangban a francia— orosz szövetséggel — a szlávokat, valamint a „latin rokon” románokat részesítették előnyben. E kor bőséges magyar vonatkozású francia irodalmát TÓTH András gyűjtötte össze, akinek önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.
4. *Bibliographia Hungariae. Verzeichniss der 1861—1921 erschienen Ungarn betreffendev Schriften in nichtungarischer Sprache*. Zgest: Berlin, Universität, Ungarisches Institut. Band 1—4. Berlin—Leipzig, 1922—1929.
5. Paul TELEKI: *The evolution of Hungary and its place in European history*. New York, 1923. Bibl.: 245—312. 1.
6. F. R. BRIDGE: *The Habsburg Monarchy 1804—1918. Books and pamphlets published in the United Kingdom between 1818 and 1967. A critical bibliography*. London, 1968, School of Slavonic and East European Studies, University of London.

kíváncsiak vagyunk, akkor még az egyetlen országra koncentrálnak is ki kell terjednie a külföldi kiadványokra. Britannia esetében így elsősorban az Egyesült Államokban, esetleg más országokban angolul megjelent munkákra, de számításba kell venni a nagyobb figyelmet felkeltett francia és német írásokat is.

Az Atlanti-óceán két partja közötti intenzív könyvforgalom következtében a nagyobb kiadók termékei már ekkor is szinte a két angol nyelvű ország közös kultúrkincsének számítottak és eljutottak a Brit Birodalom szinte minden részébe, míg a széles körben olvasott angol időszerzők folyóiratok révén a jelentősebb külföldi művek álláspontja is hatott az egész angolul olvasó közvéleményre.

A Magyarországon kiadott csekély számú angol nyelvű munka is bizonyíthatóan eleven hatóerőnek, hivatkozási forrásnak minősült, a hivatalos statisztikai és egyéb leíró-ismertető munkák mellett elsősorban az útikönyvek, de kisebb mértékben még a vitairatok, pamflettek is. A Magyarországon nyomott, külföldre szánt kiadványokon túlmenően egyes hazai szerzők Nagy-Britanniában, néha az Egyesült Államokban is jelentettek meg könyveket. E magyarországi eredetű írások általában a „hivatalos” véleményeket propagálták, így arra nézve szolgálnak értékes forrásul, hogy a magyar uralkodó osztályok mit akartak a külfölddel elhitetni, és erre milyen formákat választottak.

Az első világháború alatt és utána elterjedt az a vélemény, hogy a magyar kormányzat és a közös külügyminisztérium hibájából a háború előtti Magyarország terra incognita volt a külföld számára, ezért voltak forgalomban a legképtelenebb téveszmék az országról és a magyar népről, ez tette lehetővé a magyarság részére annyira kedvezőtlen trianoni szerződést. Felrótták a háború előtti kormányok bűnéül, hogy elhanyagolták a külföldön tért nyerő magyarelles propagandaival szembeni küzdelmet.⁷ Látni fogjuk azonban, hogy sem a közvetlen propaganda, sem a külföldiek megnyerésén keresztül végzett népszerűsítés sem hiányzik a világháború előtti évek könyvterméséből, bár az igaz, hogy e tevékenység mind intenzitásában, mind hatékonyságában elmaradt a szerb és a román kormányzat és a magyarországi nem-magyar nemzetiségek hasonló erőfeszítéseitől, ráadásul pedig főként az egyre sovínisztább 48-as ellenzék (az 1905–1909-es koalíció) gondolkodásmódját tükrözte; ez pedig nem növelte hitelét.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő munkákon keresztül időbelileg kísérlem meg áttekinteni a Magyarország-kép alakulását, változását. Arra azonban nem vállalkozik ez a rövid dolgozat, hogy pótolja a szóban forgó munkák kritikus, tartalmi feltárását, a bennük rejlő forrásanyag politikai-történeti elemzését, keletkezési körülményeik és fogadtatásuk tisztázását — mindezt egy készülő részletes monográfia kívánja elvégezni. Itt csupán egy forráscsoport bemutatása a cél, annak az illusztrálása, hogy mi a Magyarországról szóló idegen nyelvű művek nyilvántartásának, beszerzésének és feldolgozásának egyik fontos funkciója, mi a jelentősége a nemzeti önismeret szempontjából.

E feladatokból következik az is, hogy nem törekedtem a bibliográfiai teljességre, vagyis a tárgyalt időszakban angolul megjelent valamennyi magyar vonatkozású könyv felsorolására. Viszont néhány csak bibliográfiai adatként

7. RÉVAY Mór József: *Jókai és a magyar ügy a külföldön*. Bp. 1925. (Felolvasás a Külügyi Társaságban) 2. 1.

Vö. BALOGH József: *A nemzeti önismeret eszközei*. = *Magyar Csillag*. 1943. nov. II. 616–620. 1. és a lapban 1943. őszén–1944. tavaszán megjelent hozzászólások.

ismert, de fel nem lert munkától eltekintve valamennyi olyan írásra kitértem, amely témájánál, szerzőjénél, olvasottságánál fogva érdekes lehet a magyarság-kép számára. Kivételt képez a pillanatnyi közvélemény-formálásban a könyveket meghaladó jelentőségű forrás, a sajtó: néhány utalástól eltekintve ennek vizsgálata semmiképp sem fért volna bele a dolgozat és a hozzá kapcsolódó kutatás kereteibe

*

Az 1890-es évek Nagy-Britanniájában a magyarságról, „a kelet angoljáról”⁸ alkotott képet még az apáknak a szabadságharcról és Kossuthról kialakított véleménye határozta meg, s az iskolázott rétegekben ez még párosult a két ország alkotmányfejlődése hasonlóságát valló nézetekkel. „Anglián kívül nincs még egy ország, amely az alkotmányos fejlődés terén ilyen megszakítatlan folytonossággal rendelkezik. Anglia mellett csak itt érvényesült az a kormányzati forma, amelyben a monarchikus, az arisztokratikus és a demokratikus elemek egyensúlya — minden ingadozás ellenére — véglegesen sosem borult fel” — írja a Tauchnitz-kiadásban is megjelent művében Sidney WHITMAN.⁹ Pedig a szerző nem volt egyfajta romantikus idealizáló, hiszen észrevette a magyar nemzeti érzés kialakuló túlzásait is, „az országuknak túlzott fontosságot tulajdonító nemzeti beépzeltséget”.¹⁰ Egészében véve azonban nagy elismeréssel adózik az 1867 utáni 25 év fejlődésének, meg van elégedve a kialakult parlamentarizmussal, a választási rendszerrel, s hazai tapasztalatai fényében még a parlamenti „váltógazdaság” hiányát is előnynek tekinti. Ez az elismerő szemlélet jellemezte mind az *Encyclopaedia Britannica* kurrens (9.) kiadását, ahol a „Hungary” cikk szerzője a British Museum magyar szakértője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, E. D. BUTLER volt, mind pedig a *Chamber's Encyclopaedia* 1890-es kiadását.¹¹ A Londonban élő magyar FELBERMANN Lajos két kiadást is megért népszerűsítő-országismertető munkájára¹² viszont furcsa keveréke a talán őszinte, de nevetségesen naív nemzeti büszkeségnek (pl. a Kárpátok szebb az Alpoknál, az Alföld más országok síkságainál), a hamisításig menő sovinizmusnak (a magyar paraszt művelt és bátor, míg a nemzetiségek tudatlanok és gyávák) és a torz dinasztikus hűségnek („Őfelsége kétségkívül megakadályozta volna Magyarország sokezer bátor fia véreinek kiontását [t. i. 1848–49-ben], ha lett volna erre alkalma”, de környezete eltitkolta előle a valódi tényeket).

Az Egyesült Államokban a szabadságharc mellett „Lincoln magyar hősei”, a polgárháborúban részt vett magyar önkéntesek is hozzájárultak a magyarság iránti rokonszenv kialakításához.¹³ A KOSSUTH halála kapcsán megjelent könyvek

8. Sidney WHITMAN: *The realm of the Habsburgs*. London, 1893, Heineman. 287 l. Az idézet a lipsei Tauchnitz-kiadás 54. lapról.

9. Uo. A 62. l.-on a *Magna Carta* és az *Aranybulla* közötti párhuzamot részletezi.

10. Uo. 55. l.

11. *Hungary, Chamber's Encyclopaedia*. London, 1890. Vol. 5., 5–9. l.

12. Louis FELBERMANN: *Hungary and its people*. London, [1892], Griffith, Farran. 2nd ed. with suppl. London, [1893]. — Az 1900-as párizsi világkiállítás magyar részlegéről írott ismertetésben (*Hungary at the Paris Exhibition*. London, [1900]) a szerző hirdeti, hogy készülő műve 3. kiadása is, de ennek nincs nyoma.

13. Eugene PIVÁNY: *Hungarians in the American Civil War*. Cleveland, 1913. 61 l. — Edmund VASVÁRY: *Lincoln's Hungarian heroes. The participation of Hungarians in the American Civil War 1861–65*. Washington, 1939, The Hungarian Reformed Federation of America.

is ezt a tradíciót folytatták.¹⁴ Viszont 1896-os, sokat idézett kézikönyvében a Harvard egyetem jogász professzora, L. LOWELL¹⁵, bár fontosnak találja a *Magna Carta* és az *Aranybulla* összehasonlító vizsgálatának szükségességét, a magyar politikai viszonyok ismertetésénél prominens helyet biztosít a nemzetiségi kérdésnek, a beolvasztást célzó törekvéseknek és intézkedéseknek. LOWELL másodkézből származó(főként osztrák munkákon alapuló) ismeretei azonban nem voltak eléggé alaposak ahhoz, hogy ne kövessen el néhány feltűnő tévedést és hogy észrevehetően megváltoztassa a közhangulatot.

A millenium kapcsán a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, JEKELFALUSSY József szerkesztésében angolul is megjelent egy terjedelmes tanulmánykötet az ország korabeli állapotáról, részletes képet adva a földrajzról, történelemről, szellemi életről, kereskedelemről, iparról stb.¹⁶ Nem csodálkozhatunk, hogy a kötet az eredményeket, a kedvező vonásokat hangsúlyozza, hangneme azonban egészében véve tárgyilagosnak mondható. A nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja egyben jellemzője a külföld felé egészen a világháborúig folytatott érvelésmódnak: a nemzetiségek létét és arányát nemhogy leplezni próbálná, de az ország külön színterének tekinti, ami egyúttal bizonyítja a múltban követett méltányos politikát, ugyanakkor hangsúlyozza a magyar elem történeti érdemeit, műveltségi fölényét és a többi nemzetiségét jóval meghaladó növekedési arányát — ezzel a külföldi olvasó előtt az asszimilációs célokat mintegy beismerve. A politikai propaganda-célok jóval szembeötlőbbek, az érvelés pedig helyenként egyenesen nevetséges a Singer és Wolfner cég kiadásában 1896-ban megjelent magyarországi útikönyvben.¹⁷ A kiadvány hangsúlyozza, hogy Magyarország nem része Ausztriának, hanem külön állam, tehát a két ország viszonya nem hasonlítható a Nagy-Britannia és Írország közötti kapcsolathoz. A nemzetiségek fennmaradását a liberális magyar állam gondoskodásának tulajdonítja, de politikailag és kulturálisan nem tartja őket versenyképesnek a magyar elemmel. Elégedetlenségüket cáfolva a magyar államvezetés jámbor óhajait adja a nemzetiségek szájába: „Ők maguk is csak megvetéssel tekintenek arra a szélsőséges irányzatra, amely számukra külön államot szeretne teremteni az államban. Az idegen nemzetiségűek józanabb és nagyobb csoportja magyarnak tekinti magát, függetlenül az eltérő nyelvtől, és a közös haza iránti szeretetüket azzal demonstrálják, hogy szívesen taníttatják gyermekeiket magyarul . . . Ők tudják a legjobban, hogy egyénileg teljes egyenjogúságot élveznek, és helytelen törekvés volna részükről külön politikai pártokat alakítani.” Sok nemzetiségi családban a gyermekek már magyarul válszólnak a szülőknek és a legközelebbi nemzetiségi statisztikában ez már meg is fog mutatkozni.¹⁸

Ezeket a mosolyognivalóan naív illúziókat a sajtó mellett az iskolák is táplálták, és így Magyarosszágon igen sokan el is hitték — de a külföld megnyugta-

14. *In memoriam Louis Kossuth. At Memorial Hall in the City of St. Louis.* St. Louis, 1894. — Wilhelm LOEW: *Louis Kossuth.* New York, 1894. — John Basset MOORE: *Kossuth.* New York, 1895.

15. A. Lawrence LOWELL: *Governments and parties in Continental Europe.* Vol. 1—2. London—Bombay, 1896, Longmans. 377, 455 l.

16. Joseph de JEKELFALUSSY: *The Millenium of Hungary and its people.* Ed. by — —. Bp. 1897. 672 l.

17. *Hungary. Budapest.* Bp. 1896, Hungaria. VIII, 352 l. (Singer-Wolfner's handbooks for travellers).

18. Uo. 11—12. l.

tására vagy megnyerésére nem volt éppen a legszerencsésebb módszer. A könyv második, 1903-as kiadásában, melyet GYÓRY Ilona író nő angol férje, Charles GINEVER dolgozott át,¹⁹ a fent idézett rész már sokban módosult, bár a változás inkább csak a szavakat érintette, nem pedig a szemléletet: „Nem-magyar polgártársaink nagyobbik része, nem-magyar ajkú magyar (Hungarian) állampolgár'-nak nevezi magát. Nem vonhatják kétségbe a magyar (Hungarian) nép nemzeti jellegét, amelynek földjét a magyar népfaj hódította meg és őrizte ezer éven át. Ez a nép a többi nép legjobbjait mindig magába olvasztotta, politikai szellemének és katonai tulajdonságainak jegyeit rányomta a Magyar Államra, a közös történelmi tradíciók zászlóvivője, a szellemi haladás támogatója és a gazdasági tevékenység hajtóereje volt. A többi népfaj többsége viszont bevándorlók leszármazottja, akiket a hagyományos magyar vendégszeretet fogadott. Ilyen körülmények között a mai Magyarország számos, sajátos vonásait megőrző nemzetiségével egy élő etnográfiai múzeumnak is tekinthető.”²⁰

Nemcsak azért idéztük ilyen hosszan az útikönyv szavait, mert jellemzőek a korabeli eltorzult gondolkodásra, de feltehető szélesebb olvasottságuk miatt is. Habár szinte lehetetlen egy könyv hatását egzakt módon mérni, mégis valószínű, hogy egy alapos, tudományos igényű munkánál, de még a terjedősebb publicisztikánál is több olvasója, illetve használója akadt Singerék könyvének az angol utazgatók és „karosszékekben utazók” körében. A hagyományos Baedeker-útikönyv angol nyelvű kiadása természetesen nem állt a magyar állameszme szolgálatába, de a régi nagyosztrák, birodalmi szemléletről, amit még az 1900-as kiadás is megőrzött címében,²¹ 1905-re áttért a közjogi viszonyt pontosabban tükröző formára.²²

A századforduló idején Magyarországon megerősödő függetlenségi, illetve radikalizálódó közjogi törekvések²³ egyelőre még nem váltottak ki különösebb reakciót Angliában. A korábbi érzelmek jellemzik Robert BROWNING egy távoli rokona, a 23 éves Ellen BROWNING két kiadást is megért utazási beszámolóját²⁴ „erről a rendkívül érdekes országról”. Habár nem kíván versenyezni FELBERMAN úr „hazafias kompilációjával” és nem hallgatja el egy-két kellemetlen tapasztalatát, egészében véve igen kedvező képet fest a magyarokról, „ahol a legtöbb ember származásától függetlenül gentleman.” Ezidőtájt még a rokonszenv erősödésének is vannak jelei: egymás után jelentek meg angolul JÓKAI regényei (néhányik 5–6 kiadásban is),²⁵ a Londonban élő REICH Emil megírta az angol

19. *Hungary. Budapest.* 2nd ed. Rev. by Charles GINEVER. Bp. 1903. 246 l.

20. Uo. 20. l.

21. KARL BAEDEKER: *Austria, including Hungary, Transylvania, Dalmatia and Bosnia. Handbook for travellers.* 9. rev. and augm. ed. Leipsic—London—New York, 1900. XVI, 479 l.

22. Az újabb kiadásban Magyarország előlépett, Erdély pedig beolvadt az anyaországba. KARL BAEDEKER: *Austria—Hungary, including Dalmatia and Bosnia.* 10. ed. rev. and augm. Leipzig, 1905. XVIII, 468 l.

23. A kiéleződő belpolitikai harcok legalaposabb feldolgozása DOLMÁNYS István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből.* (1901—1904.) Bp. 1963.

24. H. ELLEN BROWNING: *A girl's wanderings in Hungary.* London etc. 1896, Longmans. XII, 332 l. 2nd ed. 1897. XVI, 332 l.

25. RÉVAY Mór János: *Jókai a külföld irodalmában.* = *Magyar Bibliográfiai Szemle.* 1925. 1—2. sz.

közönség számára a magyar irodalom történetét,²⁶ az emigrációban neves orvossá lett DUKA Tivadar GÖRGEY ügyét védte angolul,²⁷ a hivatalos körök pedig jóleső érzéssel nyugtázták a magyar kormánynak a búr háborúban tanúsított angolbarát megnyilatkozásait.²⁸ Amerikában is élt még a Kossuth-kultusz,²⁹ s ennek érdekes hajtása J. S. ABBOTT 1854-ben írt Ausztria-történetének 1902-ben megjelent 4. kiadása a W. C. LAY által a századfordulóig megírt kiegészítéssel.³⁰ Ellentétben a Magyarországgal foglalkozó többi munkával, LAY nemcsak „48” ismertetésében áll KOSSUTH pártján, de „67”-et is következetesen KOSSUTH szellemében ítéli el. A Monarchiát puskaporral teli hordónak tekinti, ami egy szikrától is fellobbanhat. A jövőre nézve a Németország és Oroszország részéről történő felosztást tartja a legvalószínűbbnek.

1903-ban jelent meg Londonban és New Yorkban F. H. E. PALMER munkája az ausztriai és magyarországi mindennapi életről.³¹ Tekintve, hogy a következő években számos munka hivatkozott rá, hogy a szerző irodalmi tájékozódását helyszíni utazással is elmélyítette, s a politikai és társadalmi viszonyokat hosszasan tárgyalja, érdemes a benne kifejtett nézeteket részletesebben is ismertetni. A munkában a fő hangsúlyt a soknemzetiségű jelleg kapja, s bár helyenként ezt el is túlozza (pl. az egyes városok belső életében is domináns szerepet tulajdonít a külön negyedekben elkülönülő nemzetiségek ellentéteinek, ami pedig Magyarországon ekkor már gyors ütemben eltűnő vonás volt), mégis igazat kell adnunk alapvető megállapításának: a nemzetiségek önálló patriotizmusa „sokkal erősebb érzelem, mint a Birodalom egészéhez kapcsolódó hazafiság.”³² A Monarchia két feléről megállapítja, hogy szinte teljesen önálló két államot alkotnak”, de a magyar rész kohézióját tartja erősebbnek, mert itt szerinte kevésbé érvényesül a külső elemek zavaró befolyása, vonzereje. Az egyes népeket sorra véve a magyar vidéki élet leírásában inkább a pár évtizeddel korábbi nemesi birtokosi életformára ismerünk rá, bár a szerző hangsúlyozza, hogy a mai táblabírák (értve alatta az egész gentry-t) különböznek a „Jókai regényeiben leírt törvényt nem ismerő osztálytól”. A többi nemzetiség esetében a népszokások mellett a politikai irányzatokra is kitér. A szláv népek közötti ellentétek következtében a pánszlávizmust csak az értelmiségiek szentimentális irányzatának tekinti, és általában döntőnek

26. Emil REICH: *Hungarian literature. An historical and critical survey.* London, 1898, Jarrold and Son. 272 l. Amerikai kiadása Boston, 1898.

27. Theodore DUKA: *Kossuth and Görgei.* Recollections of a stormy period. An historical essay. Based on the Hungarian work of Peter Busbach Egy viharos emberöltő. Hertford, 1898. 98 l.

28. LANSDOWNE külügyminiszter külön levélben köszönte meg a Monarchia nagykövetének SZÉLL Kálmán angolpárti parlamenti beszédét. Public Record Office (London), Foreign Office (továbbiakban PRO FO) 800/117. Lansdowne to Count Deym. Private, 1901. XII. 17.

29. Elizabeth WORMLEY LATIMER KOSSUTHOT „a XIX. század talán legfényesebb üstökösé”-nek nevezi. (*Italy in the nineteenth century and the making of Austria—Hungary and Germany.* 2nd. ed. Chicago, 1897.) — Hasonló szellemben ír Wm. ROSCOE THAYER: *Throne makers.* Boston, 1899, Houghton and Mifflin. 79—114. l. és a születése 100. évfordulóját ünneplő kötet: *Louis Kossuth. As he was known to his contemporaries.* Pittsburgh, 1902.

30. John Stevens ABBOT: *Austria. Its rise and present power.* 4th ed. with a supplementary chapter of recent events by Wilfred C. Lay. New York, 1902. Collier and Son. 586 l.

31. Francis H. E. PALMER: *Austro—Hungarian life in town and country.* London, 1903, Newnes. X, 250 l. illetve New York, 1903. VI, 301 l.

32. Uo. (londoni kiadás) 3. l.

tartja a nemzeti (szerb—horvát, szász—román—magyar) ellenszenvet: „Az osztrák—magyar élet egyik legkülönösebb vonása, hogy a Dualista Monarchiában nincs egyetlen nép sem, amelyre a többi ne tekintene haraggal, félelemmel, ellenszenvvel vagy megvetéssel.”³³ A magyar városi életéről szólva említi a kontinensen egyedülálló angolbarátságot, de ez nem teszi vakká az élesedő társadalmi ellentétekkel szemben, és megváltoztatandónak tartja a munkásság nehéz sorsát. A politikai életben az alapot, a dualizmust jónak tekinti, a magyarokban bátyát lát a porosz terjeszkedéssel szemben, de „a mindkét parlamentben gyakran előforduló szégyenteljes jelenetek végül az egész Monarchiában le fogják járni a parlamenti kormányzatot, ha nem vezetnek be hatásosabb fegyelmi rendszabályokat.”³⁴ A néhány év múlva kibontakozó tömegmozgalom fényében érdekes, hogy PALMER a magyarországi választójogot eléggé demokratikusnak tekinti: „Csak igen alacsony cenzus érvényesül mind a városi, mind a vidéki kerületekben. A magyar választók még azt a kétséges előnyt is élvezik, hogy húsz éves korukban elnyerik a választójogot, szemben az ausztriai 24 éves korhatárral.”³⁵ Részletesen ír a szellemi életéről is, a magyar nyelv fejlődéséről, találóan állítva azt szembe a román nyelvújítással: „A románok jelenleg épp annyira igyekeznek nyelvükben meghonosítani a latin szavakat, mint amennyire a magyarok e szavakat kiűzik a sajátjukból.”³⁶ Véggökövetkeztetése eléggé pesszimista: „A nemzeti élet majd minden tényezője — a politika, a vallás, a nyelv, az irodalom, vagy a faji érzés — kifejezetten bomlasztó tényezőt képvisel, míg szinte egyedül a jelenlegi császár iránti személyes lojalitás és az Oroszország és Németország általi elnyelés veszélye jelenti az egyesítő köteléket.” Ez azonban nem elegendő alap Európa békéjének egy ennyire fontos tényezőjénél, mert nem lehet tudni, milyenek lesznek FERENC JÓZSEF utódai.³⁷ Az uralkodó összetartó szerepének nem is egészen indokolatlan hangsúlyozása egyébként megtalálható a legtöbb ekkortájt megjelenő munkában.³⁸

PALMERrel ellentétben a szabadságharc nagy jelentőségét és KOSSUTH tiszteletét a Monarchia optimista megítélésével párosította Európa XIX. századi fejlődését megrajzoló könyvében REICH Emil.³⁹ Munkája londoni szabadegyetemi előadásából nőtt ki, és abban a tudatban prezentálta, hogy „Nagy-Britanniában egy magyar mindig számíthat a rokonszenvre.”⁴⁰

Rendkívüli felületessége ellenére meg kell említeni az amerikai F. Berkeley SMITH útleírását,⁴¹ amely a Magyarországon és fővárosában a barbár keletet látó divatos nyugat-európai nézetekkel kíván szembeszállni, és Budapest fejlettségét, gazdag szórakozási lehetőségeit, különleges látványosságait hangsúlyozza.

Az 1903—1904-es évek az osztrák—magyar viszony kiéleződését hozták a hadsereg kérdésében, az 1905. januári választásokon pedig a házszabálymódosítás

33. Uo. 97. l.

34. Uo. 186. l.

35. Uo. 187. l.

36. Uo. 242. l.

37. Uo. 247. l.

38. Ezt a véleményt fejezi ki munkája címével az amerikai Marguerite C. Cunliffe OWEN: *A keystone of Empire, Francis Joseph of Austria*. London—New York, 1904. V, 321 l.

39. Emil REICH: *Foundations of modern Europe*. London, 1904. VIII, 262 l.

40. Uo. VII. l.

41. F. Berkeley SMITH: *Budapest, the city of the Magyars*. New York, 1903, Pott. XII, 292 l. ill. London, Fisher Unwin.

kérdésében vereséget szenvedett a kiegyezés változatlan fenntartását képviselő szabadelvű párt. A Monarchiával mint egészen rokonszenvező, illetve azt politikai szempontból szükséges tényezőnek tekintő britek véleménye a bekövetkező alkotmányos válság kérdésében megoszlott: az elhúzódó krízist szinte kivétel nélkül igen károsnak tartották a dualista állam nemzetközi tekintélye és jövője szempontjából, de a hagyományosan magyarbarát személyek általában hajlottak a koalíció, elsősorban a Függetlenségi Párt érveinek és céljainak bizonyos mértékű méltánylására. Sokat számított azonban, hogy a befolyásos és a brit külügyminisztériumban is nagy tekintéllyel bíró *Times* Bécsben székelő tudósítója, Wickham STEED rendszeresen rámutatott a koalíció programjának és magatartásának számos vitatható, támadható pontjára,⁴² bár egyelőre tartózkodott a koalícióval való nyílt szembe fordulástól, és inkább a mielőbbi hivatalbalépésre bízta Kossuthékat. A *Times* kritikája kényelmetlenül érintette az „alkotmányos harcát” vívó koalíciót, mert annak függetlenségi szárnya előszeretettel tekintette magát 48 és Kossuth örökösének, s remélte a szabadságharc alatt és utána kapott erkölcsi támogatás angliai újjáéledését. Ennek elősegítésére APPONYI, Kossuth F., Mailáth József, Esterházy Móric és mások leveleket írtak az angol lapoknak, cikkeket helyeztek el az angol folyóiratokban, és angol nyelvű pamfletekben is kifejtették álláspontjukat. A várt rokonszenv alapját „a két ősz-alkotmány”, a *Magna Carta* és az *Aranybulla* hasonlóságában, valamint a két ország alkotmányfejlődése közötti párhuzamban vélték fellelni. Maga az ötlet nem volt új, a XIX. században, főként a szabadságharc után mindkét részről gyakran hivatkoztak a hasonlóságra, 1904-ben pedig tudományos igényű jogtörténeti munka is jelent meg angolul a két neves oklevél viszonyáról Hantos Elemér tollából.⁴³ Ebben idealizálva írja le a két dokumentumot („a két ősi, történelmi alkotmány első fejezetei” — VIII. l.), rámutat hasonló és eltérő vonásaikra, sőt még a két ország XIX. századi történetében is lát némi párhuzamot. Hantos elemzése az akkoriban még Nagy-Britanniában is általánosan elfogadott — azóta kétségbe vont — nézeten alapult, mely szerint az angol parlamentarizmus és polgári szabadság gyökereit a *Magna Carta*-ban lehet megtalálni. A koalíció politikusai komolyan remélték, hogy e történeti érvek is hozzá fognak járulni a dinasztiaival szemben folytatott küzdelemben Britanniától remélt politikai támogatás megszerzéséhez.

Érdekes módon a másik oldalon az írek látták helyzetüket hasonlóan Magyarországhoz és Ausztria viszonyához. Arthur Griffith, az ír mozgalom egyik jelentékeny vezetője könyvet is írt Magyarország politikai emancipációjának lefolyásáról⁴⁴ és Írország célját az osztrák—magyar viszonyhoz hasonló rendezés kivívásában jelölte meg.

A függetlenségi szellemű magyar propaganda egyik első terméke az akkoriban

42. Ez a dolgozat nem foglalkozik a brit sajtóvéleményekkel. A *Times*, illetve STEED és a magyarországi 1904–06-os politikai válság kérdéséről l. készülő tanulmányomat. STEED és a Foreign Office kapcsolatára l. F. R. BRIDGE: *Great Britain and Austria—Hungary 1906—1914: a diplomatic history*. London, 1972, Weidenfeld and Nicolson. 31—32. l.

43. Elemér HANTOS: *The Magna Carta of the English and of the Hungarian Constitution*. London, 1904, Kegan Paul, 209 l. — A köztudatba is annyira átment a hasonlóság gondolata, hogy KORNAI István verset is írt *A két ősz-alkotmányról*. = *Nemzeti küzdelem*. Bp. 1910. 122—123. l.

44. Arthur GRIFFITH: *The resurrection of Hungary: a parallel for Ireland*. Dublin, 1918.

ismét ellenzéki APPONYI Albert 1904-ben St. Louisban az osztrák—magyar közjogi viszonyról tartott előadásának Londonban történő megjelentetése volt.⁴⁵ A királlyal megegyezni nem tudó, így kormányalakítást nem vállaló koalíciós pártok programját és az eredménytelen tárgyalások koalíciós nézőpontú előadását a budapesti angol tanszék előadója, Arthur YOLLAND tárta pamfletjében⁴⁶ az angol közvélemény elé.

1903 decemberétől kéthetente gazdagon illusztrált angol nyelvű lap jelent meg GOLONYA Jenő szerkesztésében *Hungary* címmel. Ez természetesen pártfölköti jellegű volt, de határozottan a „nemzeti” irányzattal rokonszenvezett, és sok írást közölt a koalíciós vezérek vagy híveik tollából. Volt emellett hasznos tájékoztató funkciója is, ismertette az ország természeti szépségeit, szellemi életét és gazdasági eredményeit — természetesen az uralkodó osztály szempontjaival azonosulva. Látszólag ugyancsak a pártpolitikától független tájékoztatás volt a célja DARÁNYI Ignác volt — és leendő — földművelésügyi miniszternek a magyar mezőgazdaság helyzetéről készített beszámolójának angol kiadásával,⁴⁷ bár a munkában erősen az agrárius szemlélet dominált. A fordító GYÖRGY Endre bevezetőjében arról próbálta meggyőzni a *laissez faire* angol híveit, hogy a szabad intézményeit 1222-ig visszavezető Magyarországon a mezőgazdaságban valóban szükség van az állami beavatkozásra.

A függetlenségi szellemmel rokonszenvező, de a koalíciós sovinizmustól és torzításoktól távol álló RIEDL Frigyes az Akadémia támogatásával kifejezetten az angol közönség számára írta meg a magyar irodalom történetét.⁴⁸ E munka időtálló voltát jelzi, hogy 1970-ben újból kiadásra került.

Az 1906 áprilisában titkos paktummal kormányra kerülő koalíció megnövekedett lehetőségei birtokában további erőfeszítéseket tett, hogy a brit közvéleményt Ausztriával és FERENC JÓZSEFFel szemben maga mögé állítsa. Ennek érdekében hívta meg magyarországi látogatásra a Nagy-Britanniában 1905-ben kormányra került liberális párt egyik csoportját, az Eighty Clubot a Függetlenségi és 48-as Pártkör. A klub 28 tagjából (köztük 12 parlamenti képviselőből) és kísérőikből álló küldöttség 1906 szeptemberében érkezett Magyarországra. Nagy reverenciával fogadták őket, körbeutaztatták velük az országot, közös tanácskozást rendeztek a munkaügyi törvényhozásról, a banketteken pedig mindkét oldalról gyönyörű szónoklatok hangzottak el a két alkotmány hasonlóságáról és a kölcsönös rokonszenvről. Maga a látogatás nem bírt különösebb politikai jelentőséggel, hiszen az Eighty Club nem volt az angol kormánypárt hivatalos képviselője, és mind a *Times*, mind a Foreign Office rosszalással tekintett az egész

45. Albert APPONYI: *The juridical nature of the relations between Austria and Hungary*. London, 1904, Boyle-Watchurst. 24 l. 2nd ed. Bp. 1907, St. Stephens Print 33. l.

46. Arthur YOLLAND: *The Hungarian Diet of 1905*. Comp. by — —. Bp. 1905, Franklin. 32 l. — YOLLAND elsősorban az irodalommal foglalkozott és mindkét irányban értékes közvetítői tevékenységet töltött be, angolul PETŐFIRől, magyarul SHELLEYRől, DICKENS-ről stb. közölt tanulmányokat. Mint szótárszerkesztő és számos sportág hazai meghonosítója ugyancsak jelentős ápolója és ösztönzője volt az angol—magyar kulturális kapcsolatoknak.

47. Ignatius DARÁNYI: *The state and agriculture in Hungary*. Report of the Minister of Agriculture — — on his agricultural administration during the years 1896—1903. Transl. by Andrew György. London, 1905, Macmillan. XXII, 264 l.

48. Frederick RIEDL: *A history of Hungarian literature*. Intr. by C. Hagberg Wright, transl. by C. A. and I. Ginever. London, 1906, Heinemann. VII, 293 l.

ügyre,⁴⁹ de a tapasztaltakról beszámoló könyv⁵⁰ már kifejezetten a látogatókkal és a vendéglátókkal szembeni brit kritika ellen és a meghívók népszerűsítése érdekében született meg.

Ha a koalíció egyeseket meg is tudott nyerni, de magát a tradicionális magyarbarát irányzatot nehéz dilemma elé állította. Az uralkodóval szembe forduló, a Monarchia egységét és erejét veszélyeztető Magyarország jóval kevesebb angol baráttra számíthatott, mint a dualizmust változatlanul fenntartó és annak kereteivel megelégedő Magyarország — ez az európai hatalmi erőviszonyok tradicionális angol felfogásából következett. Ezért húzódoztak a válság idején még a régi magyarbarátok is attól, hogy bármelyik oldal mellett elkötelezzék magukat, és bár az 1906-os rendezés általános megkönnyebbülést keltett, a magyar politikai bölcsességbe vetett bizalom 1905 után megrendült.

A magyar magatartást 1904-ig igenlő, de a válság kérdésében bizonytalan álláspont jelentkezik a COLQUHOUN házaspár részletes Monarchia-ismertető könyvében,⁵¹ ami a következő években gyakori forrásmunkája volt a Magyarországgal vagy a Monarchiával ismerkedőknek, míg a problematikus kérdések teljes negligálása jellemezte a dinasztia iránt szuperlojális, ugyanakkor naívan sovinszta FELBERMANN Lajos által FERENC JÓZSEF királyá koronázásának 40. évfordulójára kiadott albumot.⁵² Ebben az angol uralkodóház magyar rokonságát jelképező Duke of TECKTől kezdve DUKA Tivadarig írók, művészek, közéleti személyiségek, politikusok levelekben és fényképekkel tisztelegnek és hódolnak Magyarországnak, illetve uralkodójának előtt. E kiadvány ellenére a Habsburgok európai hivatását axiómaként valló angol politika már nem tekintette a magyar országrészt a birodalom erős oszlopának, sőt a támaszt egyre többen a számbeli majoritást alkotó és általában homogén érzelműnek és tudatúnak tartott szlávokhoz fordították. Erre sarkallta őket a brit politikát Németország részéről fenyegető veszély mind általánosabb realizálása is, mivel Magyarország BISMARCK és ANDRÁSSY óta a német szövetség hívének és fő támaszának tűnt, míg a szlávokban a németellenesség garanciáját látták, akiknek a Monarchián belüli politikai súlyának növekedése ezért kívánatos. Áttételesen ezek a megfontolások, nem pedig a magyar nemzetiségi politika eredményezte, hogy a koalíciós korszak

49. STEED londoni főnökének írt levelében panaszkodott az angolok „méltatlan” magatartására és rendkívül magasnak tartotta a magyar kormány által a látogatásra fordított összeget. Steed to Chiról, 1906. X. 17. Archives of The Times, Printing House Square Papers (London) (továbbiakban PHS Papers). Ezúton is köszönetemet fejezem ki RHEES-MOGG úrnak, a *Times* főszerkesztőjének és Gordon PHILLIPS úrnak, a *Times* levéltárosának, amiért használhattam H. W. STEED iratait. — A külügyminisztérium neheztlésére I. GOSCHEN bécsi nagykövet levelét HARDINGE állandó külügyminiszter-helyetteshez: Goschen to Hardinge, 1906. X. 8. PRO FO 800/40 Grey Papers; továbbá a brit miniszterelnök levelét GREY külügyminiszterhez: Campbell-Bannerman to Grey, 1906. X. 14., copy, PRO FO 800/40 Grey Papers. Vö. BRIDGE i. m. 26. l., aki további levéltári hivatkozások alapján ismerteti a látogatás visszhangját.

50. *Hungary, its peoples, places and politics. The visit of the Eighty Club in 1906.* London, 1907, Fisher Unwin. 421, 9 l. (A növénytápló szerint csak 1950-ben került az OSZK-ba!)

51. Archibald Ross and Ethel COLQUHOUN: *The whirlpool of Europe. Austria—Hungary and the Habsburgs.* London, 1907, XVI, 349 l. — MARCZALI Henrik külön cikkben foglalkozott e munkával. = *Budapesti Szemle.* 373. sz. 1908. jan. 1—17. l.

52. *British tribute to Hungary and its King on the occasion of the 40th anniversary of the coronation of Francis Joseph I as Apostolic King of Hungary.* Ed. and publ. by Louis FELBERMAN. London, 1907, 36 l.

fordulópontnak tekinthető Magyarország britanniai megítélésében, s ettől kezdve a kritikai hangok egyre erősebbekké válnak. YOLLAND 1907-es füzetében⁵³ már e kritikákkal szemben próbálja megvédeni a függetlenségi álláspontot, meglehetősen szerencsétlenül megválasztott érvekkel, elsősorban a tekintélyes hetilap, a *Spectator* hasábjain a magyarországi viszonyokat élesen bíráló SCOTUS VIATOR diszkreditálására törekszik.

SCOTUS VIATOR már 1908 végén nyilvánosan felfedte kilétét, miután a magyar sajtóban a legkülönbözőbb képtelen feltevések jelentek meg személyével kapcsolatban, de a két világháború között keletkező magyar politikai irodalomba és némileg a közgondolkodásba is fiatalkori írói nevének került be, mint kétes egzisztenciáját álnév mögé rejtő megvásárolt agitátor. Pedig a skót származására romantikus lelkesedéssel büszke Robert William SETON-WATSON 1905 novemberében még mint a magyar liberális tradíciók híve és a koalíció ügyének szenvedélyes szószólója érkezett Bécsbe, de 1906 tavaszán tett magyarországi utazásai és a koalíciós politikusokkal való találkozásai fokozódó mértékben szembefordították korábbi nézeteivel, a nemzeti vezérek pedig sikerrel győzték meg ügyük helyességéről.⁵⁴ Vallásos, moralista liberalizmusa őszintén átértett szenvedélyességgel párosult és ez a hangnem fölöttébb alkalmas volt a brit közönség megnyerésére. A magyar belpolitikának, nemzeti politikának korábban is voltak — főként német és francia — bírálói, de joggal állapítja meg PÉTER László: „Egyetlen kritikus sem érte el annak a hatásnak a töredékét sem, amit az ő munkái gyakoroltak Nyugat-Európa közvéleményére . . . Ez [a befolyás] meghatározta a magyarországi helyzetet, bátorította a nemzeti vezérek vezetőit, míg a magyar hivatalos köröket még erőteljesebb intézkedésekre készítette. Ezért 1907 vízvonalát jelent mind a magyarokról külföldön kialakított kép megváltoztatásában, mind az országon belül kialakuló növekvő feszültség terén.”⁵⁵

STEED és SETON-WATSON tevékenységét hasonlóan ítéli meg Közép-Európa kiemelkedő brit szakértője, C. A. MACARTNEY is: 1908 után „megváltozott a Monarchia nemzeti problémáival kapcsolatban a brit közvélemény magatartása . . . Steed és Seton-Watson csak egyének voltak, ekkoriban nem is beszélhetünk a Monarchiával kapcsolatban általánosan elfogadott brit véleményről. Továbbra is jelentek meg meglehetősen barátságos nézetek, de e két ember ítélete már ekkor is kivételesen sokat számított, később pedig — mint látni fogjuk — olyan

53. A. B. YOLLAND: *The constitutional struggle of the Magyars. An answer to Scotus Viator and Co.* London, 1907, Polsue. 15 l.

54. *Tributes to R. W. Seton-Watson: a Symposium.* = *The Slavonic and East European Review*. 75. sz. 1952. jún., 331—364. l. — Visszaemlékezésében STEED túlzottan dramatizálja SETON-WATSON fordulatát és az időpontot is tévesen jelöli meg. Uo. 331—332. l. Nála minden bizonnyal hitelesebbnek fogadható el SETON-WATSON fiának beszámolója: Hugh SETON-WATSON: *R. W. Seton-Watson and the Roumanians.* = *Revue Roumaine d'Histoire* 1971. 25—41. l. — Vö. A. J. MAY: *R. W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg sentiment.* = *The American Slavonic and East European Review*. 1961. febr. 40—54. l. és uő.: *The passing of the Hapsburg Monarchy.* 1914—1918. Vol. 1—2. Philadelphia, 1968. University of Pennsylvania Press. 236—238. l.

55. László PÉTER: *R. W. Seton-Watson's 'Racial Problems in Hungary' — its genesis and significance.* Kézirat. Ezúton is köszönetet mondok DR. PÉTER Lászlónak, a londoni egyetem Szláv- és Kelet-Európai Intézete tanárának számos tanácsáért és segítségéért, valamint gyűjteményei rendelkezésemre bocsátásáért.

helyzetbe kerültek, hogy nézeteiknek jóval nagyobb hatása volt, mint a többi megfigyelőnek együttvéve.”⁵⁶

A „vándorló skót” első könyve⁵⁷ tulajdonképpen a *Spectator*ban megjelent néhány cikkének összegezése és a Monarchia külpolitikai helyzetét vizsgálja. A német és orosz terjeszkedés és befolyás leküzdése érdekében tartja szükségesnek a nemzetiségek helyzetének megváltoztatását, a magyarországi belső viszonyok megreformálását, a Monarchia föderalizálását. A magyarok gazdasági és politikai önállósodási törekvéseit igen károsaknak tartja, „ez az, ami a jövőt illetően sok aggodalommal tölti el Magyarország barátait.”⁵⁸

Az egész tárgyalt korszakban az 1908-as esztendő produkálta a legtöbb magyar vonatkozású angol nyelvű könyvet. Ekkor jelent meg a legerőteljesebb, legalaposabban dokumentált vádirat a magyar nemzetiségi politika ellen, de a koalíció is számos munkát segített megjelenéshez. A *Spectator*-cikkek folytatásaként SETON-WATSON pamflettel fordult a brit közvéleményhez, hogy felhívja a figyelmet a magyarországi nemzetiségi kérdésre.⁵⁹ Némileg eltérő formában ezt németül és franciául is megjelentette,⁶⁰ ami jelzi, hogy SETON-WATSON célja az egész európai közvélemény meggyőzése volt. Ismerteti az utóbbi évek nemzetiségi pereit, a választásokon tapasztalható visszasságokat, a csernovai sortűzet, végül összefoglalja a szlovákok követeléseit. (Ezidőtájt az ő ügyüket karolta fel a legnagyobb intenzitással, jórészt a szlovák vezetőkkel — HODZA, HLINKA, HURBAN-VAJANSKY stb. — fenntartott személyes kapcsolatai hatása alatt.) A koalíciós pártok részéről GR. MAILÁTH József ellen-pamflettel válaszolt.⁶¹ A füzet a szerzőnek különféle angol újságokban megjelent néhány polemizáló levelét is tartalmazza. SCOTUS VIATOR meglehetősen személyeskedő hangnemben támadja, de ténybeli ellenérvet keveset tudott felhozni, s azok sem voltak mind helytállóak. A közjogi vitákhoz is hozzászól a szokásos aprólékos jogi érvekkel, amelyeket egyébként STEED lapjában már meglehetősen sikeresen cáfolt meg. MAILÁTHnál alaposabban fejtette ki ugyanezt AJTAY József rövid könyve,⁶² melynek célja a közjogi viszony, a katonai (nyelv) kérdés és a gazdasági kiegyezéssel kapcsolatos ellentétek megvilágítása, illetve a koalíciós álláspont igazolása. Az alkotmányos vita okát egyrészt Magyarország növekvő gazdasági és politikai súlyában, másrészt a kiegyezés eltérő osztrák és magyar értelmezésében látja. A nemzetiségi kérdésben a magyarok növekvő számarányától és a nemzetiségek számszerű csökkenésétől (amire egyébként a tízévenkénti népszámlálási adatok alapján nem számíthatott) azt várja, hogy a magyarság aránya hamarosan elérheti az össz-

56. C. A. MACARTNEY: *The Habsburg Empire. 1790—1918.* London, 1968, Weidenfeld and Nicolson. 784. l.

57. SCOTUS VIATOR: *The future of Austria—Hungary and the attitude of the Great Powers.* London, 1907. Constable. VII, 77 l.

58. Uo. 68. l.

59. SCOTUS VIATOR: *Political persecution in Hungary. An appeal to British public opinion.* London, 1908, Constable. 24 l.

60. R. W. SETON-WATSON: *La persecution politique en Hongrie. Appel a l'opinion publique.* Paris, 1908, Cornély. 48 l. — *Uő. Politische Verfolgungen in Ungarn.* Wien—Leipzig, 1908. 23 l.

61. Joseph MAILÁTH: *A vindication of Hungary. A reply to Scotus Viator and other writers.* London, 1908, Polsue. 38 l.

62. [AJTAY József]: *The Hungarian question. From a historical, economic and ethnographical point of view.* Transl. by Ilona Ginever and C. Arthur Ginever. London, 1908, Kegan-Trench-Trübner. 95 l.

lakosság 75%-át és ez vitathatatlanná teszi majd az állam magyar jellegét. Miután Ausztriában a német elem aránya csökken, így a jövőben a Monarchia súlypontja, a Közép-Duna vidékének vezetője csak „a földrajzilag és jogilag Magyarországhoz tartozó” Bosznia-Hercegovinával és Dalmáciával megerősödő Magyarország lehet — hangzik a nemcsak imperialista szándékról, de naivitásról is árulkodó következtetés. Ez a nézet azonban nem állt egyedül. A választójog körül ekkoriban zajló huzavona szempontjából érdekes AJTAY érve: híve az általános választójognak, mert az írni-olvasni tudáshoz kötve ezzel növekedni fog a magyar elem befolyása, amely pillanatnyilag a 413 választókerületből csak 230-ban alkotja a választók többségét.

Az időközben magyar állampolgárságot felvett és professzorrá kinevezett YOLLAND továbbra is kivette részét a magyar politika védelméből. Az 1908. évi londoni magyar kiállítás kapcsán rövid könyv ismertette a magyar nevelésügyet (iskolák, egyetemek, múzeumok, könyvtárak stb.),⁶³ ezt YOLLAND fordította angolra, de lehet, hogy megírásában is részt vett. A bírálatok kapcsán hivatkozik a nemzetiségi és vegyes iskolák nagy számára, a magyar nyelv tanulásának önkéntes voltára és hasznosságára.⁶⁴

A koalíciós korszak sikeres (1912-ig öt kiadást megért) vállalkozása volt a Központi Statisztikai Hivatal elnökének, VARGHA Gyulának rövid ismertetője Magyarország politikai, földrajzi, gazdasági, egészségügyi, hadügyi stb. viszonyairól.⁶⁵ A nemzetiségi kérdés kiéleződését és ennek az európai közvéleményben kiváltott visszhangját az „agitátorok” tevékenységének tudja be, akik kihasználják a horvátokkal megromló viszonyt és az uralkodóval támadt konfliktust. Bár hangsúlyozza a magyarok és nemmagyarok múltbeli harmonikus együttélését, célként az önkéntes és teljes asszimilációt jelöli meg, mint ami „az egész emberiségnek felbecsülhetetlen szolgálatot fog tenni”. A magyar kultúra fölényét emlegetve kijelenti, hogy a nemzetiségi kultúráért folytatott munka „merő energia-pocsékolás”. Elismeri, hogy a sajtó egy része sovinizsra, de megnyugtatóan hozzáteszi, hogy a való életben nincs sovinizmus. Munkájának ezt a részét „a nagy brit nemzet együttérzésére” való apellálással zárja. A munka többi része az itt idézettnél jobb, mégis csodálkozunk kell, hogy az akkori Magyarország ilyen propagandával, önmaga ellen szállítva az érveket, remélt sikert aratni a liberálisan gondolkodó (vagy legalább önmagának ebben tetszelgő) brit közvéleménynél.

Ha sok olvasója nem is lehetett, mégis több eséllyel próbálkozhatott a magyar ügy népszerűsítésével az ifjabb ANDRÁSSY Gyula, aki *A magyar állam megmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. háromkötetes munkájának 1619-ig terjedő részét angolul is megjelentette.⁶⁶ Ez a munka szinte az angol és

63. *Education in Hungary*. Bp. 1908, Hornyánszky. 260 l. (Publications of the Royal Hungarian Min. of Religion and Public Instruction.) YOLLAND szerzősége mellett egyetlen adat szól, a SZENTKIRÁLYI József által összeállított YOLLAND bibliográfia. = *Angol Filológiai tanulmányok. II.* 1937. 9–17. l.

64. Uo. 202. é. k. l.

65. Julius de VARGHA: *Hungary. A sketch of the country, its people and its conditions*. Transl. by A. Yolland. Bp. 1908, Athenaeum. 80 l. 2nd ed. 1908., 3rd ed. 1910., 4th ed. 1911., 5th ed. 1912.

66. Julius ANDRÁSSY: *The development of Hungarian constitutional liberty*. Transl. by C.A. and Ilona Ginever. London, 1908, Kegan Paul, Trench Trübner and Co. 464 l. — A munka sajtó alá rendezésében ANGYAL Dávid is részt vett. ANGYAL Dávid: *Emlékezések*. London, 1971, Szepsi Csombor Kör. 146. l.

magyar alkotmányfejlődés párhuzamos története, annyira a kettő összehasonlítása és hasonlósága képezi a fő vonalat. Témáját tekintve némi konkurenciát is jelenthetett, ugyanakkor ANDRÁSSY céljainak komoly támasza volt C. M. KNATCHBULL-HUGESSEN, aki két kötetben ismertette „a magyar nemzet politikai fejlődését”.⁶⁷ A szerző kiindulópontja megegyezik a magyarok állandó — és nem is alaptalan — vesszőparipájával, hogy t. i. a külföld nem ismeri őket, német és osztrák munkák alapján zenélő, cigányos népnek hiszi, akiknek Ausztria — állandó nyugtalanságuk lecsillapítására — Home Rule-t, belső önkormányzatot adományozott. KNATCHBULL-HUGESSEN ezzel szemben hivatkozik a brit alkotmánnyal egyidős, vagy inkább valamivel még idősebb magyar alkotmányra, arra a páratlan teljesítményre, hogy a magyarok az idegen népek tengerében megőrizték szokásaikat és nyelvüket, védték a kereszténységet, nagy szolgálatot tettek és tesznek a hatalmi egyensúlynak, főként a cárizmussal szemben. A II. kötet 1848-cal kezdődik, majd részletesen tárgyalja az aktuális kérdéseket, köztük a nemzetiségek helyzetét. Védi a hivatalos magyar politikát, hivatkozik a nemzetiségek nagy részének bevándorolt voltára, arra, hogy a lakosság szinte mindenhol kevert, és nincsenek nagyobb, összefüggő nemzetiséglakta területek. Vannak furcsább érvei is: a románok szegények ahhoz, hogy fedezzék esetleges autonómiájuk költségeit, az 1868: XLIV. tc. túl sok teret biztosított a nemzetiségeknek stb. A magyar politika bírálójáról szólva külön megemlíti, hogy BJÖRNSSON és TOLSTOJ a búr kérdésben Anglia ellen emelte fel szavát, így eleve nem szabad törődni egy angolbarát nemzettel szembeni kritikájukkal. A föderalizmust el tudja képzelni Ausztria esetében, de Magyarországon nem járható út, mert a pángermán és pánszláv törekvésekkel szemben szükség van a magyar bástyára.

KNATCHBULL-HUGESSEN könyvéről írt kedvező bírálatában a *National Review* szemrehányást tett a magyaroknak, hogy elhanyagolták a külföld tájékoztatását, de ez semmiképpen sem vonatkozhatott a koalícióra. 1908-ban jelent meg APPONYI „rövid vázlata” is a magyar alkotmány kialakulásáról,⁶⁸ lényegében véve az ezidőtájt kialakuló, TIMON Ákos által képviselt szentkorona-tan napi politikai vetülete, kiegészítve a kiegészítés „továbbfejlesztésének” kurrens jogi (hozzátehetjük: megalapozatlan) érveivel. Az Eighty Clubbal 1906-ban már ittjárt W. B. FORSTER BOVILL újabb látogatásából született meg egy meglehetősen bő lére eresztett, főként politikai kommentárokból álló útleírás.⁶⁹ Javasolja a nemzetiségek nagylelkű kezelését, bár erősen elítéli azok 1848/49-es és jelenlegi magatartását. Idővel elérhetőnek tartja a magyarok függetlenségi törekvéseinek teljesülését, és azt reméli, hogy a szlávokkal együtt fognak szembeszállni Németország veszélyes terveivel. A magyar belpolitikát tárgyalva hosszan dicséri APPONYIT és KOSSUTH Ferencet, bár a legnagyobb benyomást ellenfelük, TISZA István tette rá kitűnő külpolitikai és angol belpolitikai tájékozottságánál fogva.

Érdekes és szinte egyedülálló színtöltője a korszak Magyarország-képének R. P. MAHAFFY munkája.⁷⁰ Címe félrevezető, mert korántsem FERENC JÓZSEF

67. C. M. KNATCHBULL-HUGESSEN: *The political evolution of the Hungarian Nation*. Vol. 1–2. London, 1908, The National Review. 354, 363 l.

68. Albert APPONYI: *A brief sketch of the Hungarian Constitution and the relations between Austria and Hungary*. Bp. 1908, St. Stephens Press 75 l.

69. W. B. FORSTER BOVILL: *Hungary and the Hungarians*. London, 1908, Methuen. 374 l.

70. R. MAHAFFY: *The Emperor Francis Joseph. His life and times. An essay in politics*. London, 1908, Duckworth XII, 252 l.

életrajzát nyújtja, hanem az uralkodó nevével összeforrott korszak politikai történetét. Az eddig tárgyalt munkák javarésze — de jórészt a későbbiek is — vagy enyhébb-erősebb hangnemben, de bírálták az egész magyar politikát, pártoktól függetlenül, vagy magyarbarátságuk egyenlő volt a függetlenségi álláspont valamilyen mértékű támogatásával. MAHAFFY viszont ortodox 67-esnek tekinthető, aki a 90-es években Magyarországon és Bécsben megismert számos magyar politikust, „akiktől megtanultam, amit könyvekből nehéz lenne megtanulni”. Érdemes idézni összefoglaló véleményét. „A következő oldalakon az olvasó a magyarokról és igényeikről egészében véve kedvező képet fog találni, legalább is ami a múltat illeti, ha a jelenről nem is. Nincs kétségem, hogy a magyar álláspont, amelyért 1849-ben oly nemesen harcoltak és amit 1867 oly fényesen igazolt, helyes volt, bár tudom, hogy vannak olyanok, akik másképpen gondolkodnak és sajnálják, hogy az 1867-es kiegyezés egyáltalán létrejött. Újabban a magyarok olyan igényekkel álltak elő, amelyeket nem lehet kielégíteni anélkül, hogy a Monarchia katonai erejét súlyosan ne veszélyeztetnék. Ráadásul állandó vád ellenük, hogy szükségtelenül erőltetik Magyarországon nyelvük használatát.” Megnyugtítja a magyarokat, hogy ha most lemondanak a hadsereget megosztó politikájukról, az utókor ezért nem fog rájuk neheztelni. Tudja, hogy Magyarországon sokan ennek pontosan az ellenkezőjét hirdetik. „De ne feledjék, hogy a múltban a kompromisszum már hasznosnak bizonyult számukra. Ha elődeik ragaszkodtak volna a maximális engedményekhez, Magyarország ma nem lenne az, ami.”⁷¹

Érdemes megjegyezni, hogy kezdetben STEED és SETON-WATSON is hasonló nézeteket vallott, s csak később, részben a magyarországi sovinizta, 67-ellenes közhangulat hatására álltak a nemzetiségek oldalára. Erről a metamorfózisról maga SETON-WATSON számol be az itt tárgyalt irodalom talán legtöbbet idézett, legnagyobb hatású termékében, az 1908 végén megjelent *Faji problémák Magyarországon* c. könyv⁷² előszavában. (Ekkoriban európaszerte használták a „faj” szót nemzetiség, nép, etnikum értelemben.) Személyes tapasztalatai és kapcsolatai hatására az előszóban már saját nevét használó „Scotus” e munkájában teljesen szakít korábbi magyar illúzióival, de kritikája ekkor még elsősorban a magyar uralkodó osztályok és politikai rendszerük ellen irányul, művét „a Hungar nemzetnek” ajánlja s még messze van attól, hogy a nem-magyar nemzetiségek saját sovinizmusának és imperializmusának támogatója legyen. (A világháború alatti magatartásáról már joggal mondható ez, de helytelen lenne későbbi magatartását korábbi munkáira is visszavetíteni.) A bevezetőben válaszol magyar, osztrák, német és angol kritikusaiknak, elmondja a magyar politikából való kiábrándulásnak történetét, kifejti céljait. „Céлом nem annyira a magyarországi rezsím [t. i. a koalíció] leleplezése (melynek reakciós és oligarchikus jellege ma már jól ismert külföldön), hanem inkább azoknak a honfitársaimnak a meggyőzése, akik hajlamosak Britanniát a magyar klikk iránti szimpátia mellett kötelezni el, s ezzel elősegíteni a Habsburg-monarchia romlását és egy európai tűzvész kirobbanását. Be szándékozom bizonyítani, hogy a magyar szabadság csak legenda, legfeljebb a magyarokra vonatkozik, de még ők is csak akkor részesülnek belőle, ha nem

71. Uo. VII–VIII. l.

72. SCOTUS VIATOR: *Racial problems in Hungary*. London, 1908, Constable. 540 l. — Cseh kiadása: *Národnárodní otázka v Uhrach*. Brno, 1913. XX, 542 l.

teszik magukévá a szocializmus vagy a munkásság ügyét. Amit a magyar uralkodó osztályok képviselnek, az anathémát jelent a mi országunk felvilágosodott politikusai számára, legyenek azok konzervatívok, liberálisak, munkáspártiak vagy nacionalisták. A magyarok tagadják magyarosítási szándékaikat, de ez olyan érv (ha egyáltalában érvnek lehet nevezni), amivel csak a tájékozatlan külföldieket lehet becsapni. Egy éven át sikerült ezt velem megtenniük, de ma már elvesztette hatását, és szeretném, ha nem lehetne megismételni azokkal a honfitársaimmal, akik abban a megtiszteltetésben részesítenek, hogy elolvassák könyvemet.”⁷³ Ezután SETON-WATSON röviden áttekinti az ország történetét, főként a Felvidékre és azon belül a szlovákokra koncentrálva, majd részletesen tárgyalja a dualista korszak nemzetiségi politikájának intézményes és egyedi visszásságait. A szlovákokhoz és általában a nemzetiségekhez fűződő erős érzelmi kötődése ugyan több túlzás és tévedés forrásává is válik, fogalmazásmódjának helyenkénti élessége sem segíthette elő, hogy esetleges magyar olvasói vele könnyen egyetértsenek, de az alapvető kérdésekben túlságosan is igaza volt. Éppen Eötvös definíciójára hivatkozva mutat rá, hogy a nemzetiségek önálló nemzeti vonásait már nem lehet tagadni és nem tartható fenn az egységes magyar politikai nemzet fikciója. Joggal cáfolja azt a gyakori magyar állítást is, hogy a nemzetiségi mozgalmakat csupán néhány hivatásos agitátor tartja életben és nincs szélesebb társadalmi alapjuk. Bemutatja, hogy az elmúlt évtizedekben a magyarság inkább tért vesztett a nemzetiségekkel szemben, vagyis nyilvánvaló a magyarosítási „félintézkedések” kudarcra, s sikerre legfeljebb a brutális erőszaknak lenne esélye, míg a jelenlegi módszerek csak az ellenérvzés, a gyűlölet növelésére alkalmasak. Ismeri az asszimiláltaknak sokszor mindenki máson túltevő sovinizmusát is. A megoldási lehetőségeket mérlegelve meggyőzően cáfolja a teljes asszimilálás lehetőségét, a szeparatizmust viszont egyrészt néhány fantasztá jámbor óhajára redukálja, másrészt megállapítja, hogy csak a Monarchia felbomlása és egy európai háború tehetné reális elképzeléssé, ő viszont mindkét eseménytől irtózik. A szeparatizmusról azt is megjegyzi, hogy Magyarország kizárólag az Ausztriával főnnálló kapcsolatnak köszönheti, ha e veszélytől nem kell tartania. A különböző föderatív elképzelések közül a szociáldemokrata Karl RENNERT korporatív megoldását, vagyis a nemzetiséget a közigazgatási hatalomtól elválasztó, a nemzeti hovatartozás kérdését (hozzátehetnénk: KOSSUTHHOZ hasonlóan) a vallásfelekezetekhez hasonló szintre redukáló államformát tartja a legjobbnak, és határozottan előnyben részesíti a területi autonómiák gondolatával szemben, ismerve a vegyes nemzetiségű területek nagy számát. A reformok előfeltételének tartja a választójog kiterjesztését, a megyerendszer megreformálását, az igazságügyi és iskolaügyi rendszer megváltoztatását, valamint a „magyarországi” (Hungarian) és „magyar” (Magyar) kifejezés közti világos különbségtételt. Hangsúlyozza, hogy mindez nem veszélyeztetné Magyarország területi integritását és a magyarság *primus inter pares* helyzetét. A koalíciótól nem várja ezeket a lépéseket, de bízik benne, hogy az általános választójog nyomán létrejövő új parlament fogékony lesz az új gondolatokra. Végezetül foglalkozik még a délszláv kérdéssel, ennek megoldását kész az egyenjogúságon és szabadságon nyugvó Monarchia keretei között látni. A függelékben közli a nemzetiségi kérdés legfontosabb dokumentumait (köztük az 1868-as nemzetiségi törvény fordítását), számos nem-

73. *Racial problems* ... XIX—XX. 1.

zetiségi vonatkozású statisztikát és a nemzetiségi perek és egyéb sérelmek adatait. Meg kell említeni 15 oldalas bibliográfiáját is, amely nemcsak a szerző alapos tájékozottsága mellett szól, de azt is jelzi, hogy ismerte a vonatkozó magyar irodalmat is.⁷⁴

Nincs itt terünk a könyv akkori és hosszabb távon talán még jelentősebb hatásával foglalkozni, csak utalunk arra, hogy kedvező kritikát közölt róla a *Times*, a *Morning Post*, a *Westminster Gazette*, a *Pall Mall Gazette*, az *Edinburgh Review* és a *Nation*, elfogadva tényeit és érvelését — ezzel jórészt meghatározva az olvasóközönség reakcióit is. Annál nagyobb volt a felhördülés Magyarországon, s csak kevesen osztották a *Huszdik Század* tárgyilagos véleményét. JÁSZI Oszkár elsősorban komoly tudományos apparátusát, elmélyültségét dicsérte és Eötvösnek a kérdésről írt munkái mellé sorolta, nem szociológiai és filozófikus mélysége, hanem történelmi és ténybeli tudása alapján. A munka hibáira is rámutatott, de erkölcsi kötelességének tekintette, hogy kiálljon SETON-WATSON mellett, akit a magyar sajtó írói becsületében rágalmazott meg.⁷⁵

Az 1908-as esztendő már csak azért is alkalmas volt a Magyarországgal kapcsolatos közhangulat új útra terelésére, mert erősen megromlott Nagy-Britannia és Ausztria—Magyarország viszonya, a így kritikus hangok iránt eleve fogékonyabbá vált az angol közönség. 1878-ban ugyan DISRAELI felkínálta ANDRÁSSYNAK Bosznia-Hercegovina annexióját, de e lépést most egész Anglia (a király, a külügyminisztérium és a közvélemény) nagy felháborodással fogadta. A megromló külpolitikai viszony ellenére 1909-ben még nem beszélhetünk Magyarországról, sőt az egész Monarchia megítélésének megváltozásáról, de tovább folytatódott az 1907-ben megindult ártértékelő folyamat. Voltak persze ellenakciók is, mint például az 1906-ban az Eighty Club küldöttségével Magyarországon járt Percy ALDEN parlamenti képviselő szerkesztésében és előszavával a magyarországi koalíciós kormány több tagja és egyéb prominens személyiségek tollából *A mai Magyarország* címen megjelent kötet.⁷⁶ A bevezetés kiindulópontja annak immár hagyományos hangoztatása, hogy Magyarország nem része Ausztriának, hanem lényegében véve független állam. A magyar politika kritikusaít azzal vádolja, hogy a fejlett Nyugat mércéjével ítélkeznek és megfelelnek a századokon át tartó háborúkról, melyek következtében Magyarországon csak 1867-ben indult meg a belső fejlődés, de rövid idő alatt „igen nagy számú intézkedést hoztak az ország gazdasági és társadalmi haladása és a dolgozó osztályok helyzetének javítása érdekében . . . Kétségtelen, hogy még sok a teendő és további

74. JANCsó Benedek pontosan ezt vonja kétségbe: „ . . . már csak azért sem lehet kifogástalanul tudományos módszerekkel írott könyv, mert nem ismervén sem a magyar, sem a magyarországi nemzetiségek nyelvét, a magyarság és a nemzetiségek között folyó pör aktáit forrásszerűen fel sem használhatta . . . Nem érintkezvén a magyar közélet embereivel, a másik fél meghallgatásának, az audiatur et altera parsnak elvét sem alkalmazhatta és így műve tendenciózus és egyoldalú.” JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Bp. 1920, Hornyánszky. 329—330. l. — JANCsó vádjai nem feleltek meg a tényeknek, legalábbis ami a magyar közéleti emberekkel való kapcsolatokat illeti, mégis a Jancsó-által is képviselt meggyőződés uralta a magyar publicisztikát és történetírást mind a háború előtt, mind 1918 után.

75. JÁSZI Oszkár: *Scotus-Viator Magyarországról*. = *Huszdik Század*. 1909. 7—8. sz. 60—72. l.

76. *Hungary of to-day*. By members of the Hungarian Government, etc. Ed. by Percy ALDEN. London, 1909, Eveleigh Nash. XII, 415 l.

sürgős törvényhozási intézkedésekre van szükség, de az az állítás, mely szerint Magyarország annyira el van maradva a nyugati nemzetektől, hogy szinte barbár viszonyok között él — mert egyes kritikák alapján az ember szinte ezt gondolná — ezt a politika előítéletmentes tanulmányozója teljesen tarthatatlannak fogja találni.” Egyes területeken, például az elhagyott gyermekek ellátása terén egyenesen megelőzi a Nyugatot, kitűnő üdülőhelyeket teremtett, ráadásul az egész országban nagy az angolbarátság⁷⁷. A kötet némi változtatással közli VARGHA Gyula előző évben külön kiadványban is megjelent statisztikai összefoglalóját és az Apponyi-féle alkotmánytörténetet. A többi szerző GÜNTHER A., WEKERLE, KOSSUTH F., GYÖRGY Endre, P. ALDEN, BEÖTHY Zsolt, KÁLDY Gyula és GOSZTONYI Mihály. Az utóbbi írásának címe egyben jelzi a koalíciós remények irányát: „Horvátország, Szlavónia és Dalmácia politikai helyzete a magyar királyságban”.

Geoffrey DRAGE a munkáskérdés tanulmányozására kiküldött királyi bizottság részére már írt egy jelentést 1899-ben Ausztria—Magyarországról. 1908-as utazása és a korábbi évek irodalmának alapos (dokumentált) kiaknázása alapján vaskos kötetben ismertette „nem annyira a tudósok” mint inkább a brit kereskedők és közéleti férfiak számára a Monarchia gazdasági és politikai viszonyait,⁷⁸ 1909. január 1-én zárva le a kutatást. A vitatott kérdésekben mindenkor szembeállítja az egyes szerzők ellentétes véleményét, érveit és adatait, de erősen állást foglal a magyarországi hírhedt „cseléd törvény”-nyel szemben, a nemzetiségi kérdésben pedig a kritikusoknak ad igazat. A múlt század nagy magyar államférfiainak nézeteire és cselekedeteire hivatkozik a jelen politikájával szemben, amivel nemcsak a nemzetiségeknek a határokon kívüli rokonait teszik a Monarchia ellenségeivé, de ez „elidegeníti Magyarországnak az angolul beszélő országokban található nagy számú jóakaróját is” és kiszolgáltatja a magyarokat a pángermán szövetségnek.⁷⁹ Konklúziója pesszimista, mert a megoldást jelentő föderalista tervekkel a magyarok késznek mutatkoznak fegyverrel is szembeszállni, s nem is csak a koalíció, de még TISZA is.⁸⁰

A szó szoros értelmében is üde szímfoltot jelent e polémiák között a STOKES házaspár saját képeivel illusztrált kötete.⁸¹ A két rokonszenves festő nem a politikai viszonyok, hanem az eredeti paraszti életforma és viselet iránt érdeklődött, eldugott falvakat keresett föl, ott élt a parasztok között, a látottakról pedig szöveges és képes formában számolt be. Politikai kérdésekben az elmúlt év szerzőihez utasítják az érdeklődőt, egyidejűleg ajánlva ANDRÁSSY, KNATCHBULL-HUGESSEN, SCOTUS VIATOR és G. DRAGE könyvét, de röviden saját benyomásaikat is összefoglalják: „Befejezésül ki szeretném jelenteni, hogy úgy éltünk a nemzetiségek között, mint kevés más idegen, de mi magunk nem hallottunk tőlük olyan panaszokat, hogy a magyarok rosszul bánnának velük. Amerre megfordultunk, az iskolai oktatás saját nyelvükön folyt, és ha magyarul is tanultak, ez nem jelent terhet, hiszen nyilvánvalóan előnyös, ha egy ország valamennyi lakosa ért egy közös nyelvet, az pedig természetes, hogy a választás a domináló és legnépesebb faj nyelvére essen. Az állam élénk gondoskodást mutat egy sereg rendkívül fontos

77. Uo. VI—VII. l.

78. Geoffrey DRAGE: *Austria—Hungary*. London, 1909, Murray. XIX, 846 l.

79. Uo. 568. l.

80. Uo. 592—595. l.

81. Adrian STOKES: *Hungary*. Painted by Marianne Stokes. London, 1909, Black. XIX, 320 l.

kérdésben, mint a mezőgazdaság, az erdészet, a bányászat, az ipar, sőt a művészet stb. — és az egész ország lüktet az élettől és az energiától.”⁸²

Kétségtelen, hogy van bizonyos naivitás is, vagy inkább a felszínnel megelégedő tájékozódás a művészházaspár kommentárjában, de mégis jelzi, hogy a magyar uralkodó osztály és a nemzetiségi burzsoázia konfliktusa ekkor még nem mérgette meg a nép szélesebb rétegeinek gondolkodását.

Más hangnemben és nyomatékos állításai ellenére jóval kevesebb meggyőző erővel szól a nemzetiségi kérdéstről VERIDICUS, azaz nagy valószínűséggel AJTAY József angolul, magyarul, németül és szlovákul megjelent pamfletje.⁸³ Szavai legfeljebb az 1868-as nemzetiségi törvény alkotóinak szándékait fődik, de nem a valódi helyzetet, amikor kijelenti: „nincs Európában állam, mely nemzetiségeinek többet adott volna vagy akarna adni. Az iskolákban, az önkormányzatban, a bíróságnál nyelvüket szabadon használhatják, és soha joghátrány nem éri őket azért, mert nem magyar anyanyelvűek. A hivatalok elnyerésénél a nemzetiségi vidékeken valósággal elsőbbség illeti meg őket, mert a törvényes gyakorlat úgy hozza magával, hogy a nemzetiségi vidékeken csak oly hivatalnokokat alkalmaznak, ki a nép nyelvét bírja. Politikailag és gazdaságilag épp oly szabadon szervezhetnek, mint a magyarok.” A magát igazmondónak nevező szerző jobban összehangban van álnevével, amikor arról beszél, hogy a nemzetiségi feszültségből rendkívül magas hasznot húznak a nemzetiségi pénzszervezetek. Példának említi az aradi Viktória bankot, amely 600 000 K alaptőke után egyedül 1904-ben 120 770 K tiszta jövedelemre tett szert. E bankok és takarékpénztárak valóban monopolizálták saját nemzetiségük pénzügyeinek vitelét, sokszor kiuzsorázva a nemzetiségi parasztságot, miközben annak érdekvédelmét hirdették fennhangon. Ennek lehetősége — következésképpen megvalósítása is — azonban az adott társadalmi-gazdasági rendszerből fakadt, és elősegítője volt a sok jogos sérelem is. Így nehezen fogadható el VERIDICUS nézete, mely szerint téved, aki „a magyarországi nemzetiségi kérdés motívumaiban ideális és jogos alapot keres.”⁸⁴

A következő években észrevehetően csökkent a magyar tárgyú irodalom, ezt részben az előző évek bő termése okozta, részben az annexió válság utáni javuló viszony vette le a napirendről a Monarchia belső problémáit, részben pedig a koalíciós kormányzat bukásával megszűnni látszott a szeparatizmus és a szélsőséges sovinizmus veszélye. Az annexió óta az angol közönség érdeklődése is inkább Délkelet-Európára, vagy a korabeli angol terminológiával élve a Közép-Keletre terjedt át: a török és a balkáni államok viszonyára, valamint a délszláv kérdésre, tehát a Magyarországot csak közvetve érintő témákra. A könyvtermés csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy a Habsburg-monarchia lassan megszűnt egzotikus, ismeretlen területnek számítani, míg a balkáni utazások még mindig izgalmas, könyvet érdemlő vállalkozásnak minősültek.

82. Uo. 314. l.

83. [AJTAY József] VERIDICUS: *Nationalism in Hungary from the business point of view*. London, [1909], Polsue. 30 l. — *A magyarországi nemzetiségi kérdés mint üzlet*, Bp. 1909. 36 l. — *Die nationale Frage in Ungarn als Geschäft*. — *Národnostná otázka v Uhorsku jako — kseft*. Bp. 1909. Europa. — GULYÁS Pál álnévlexikona és életrajzi lexikona legifj. ÁBRÁNYI Kornélt tünteti fel a röpirat szerzőjeként, az OSZK katalógusa viszont AJTAYT, az írás tartalma és stílusa szintén ezt támasztja alá. GULYÁS csak a magyar kiadást ismerte.

84. Uo., az angol kiadásban 5., a magyarban 7. l.

1910-ben jelent meg angolul MARCZALI Henriknek, a neves történésznek a XVIII. századi Magyarországról írott munkája a később tekintélyes pályát befutó H. W. V. TEMPERLEY történeti bevezetőjével.⁸⁵ A következő esztendő egy rövid országismertető könyvet hozott, szintén magyar szerzőtől (H. TORNAI DE KÖVÉR),⁸⁶ ez csak homályosan célzott a vitatott kérdésekről vallott álláspontjára: „Nincs Európának még egy országa, amelyről annyi igazságtalanságot írtak volna le, mint Magyarországról.” Ugyancsak a brit rokonszenv erősítését volt hivatva szolgálni a VÁLLYI Nóra és STUART M. Dorothy válogatásában és fordításában megjelent magyar versgyűjtemény,⁸⁷ e művészileg nem túl sikeres vállalkozás, továbbá a londoni Magyar Egyesület titkára, FELBERMANN Lajos könyve az angol királyi család oldalágának, a TECK hercegeknek a magyar származásáról.⁸⁸ Az angolok dinasztikus érzelmeit a magyar ügy szolgálatába állítani igyekvő munka több lelkes hipotézis segítségével a RHÉDEY család révén ABA Sámuellel, ezáltal pedig az Árpád-házzal hozza kapcsolatba az angol uralkodóház őseit.

Az 1910-es magyarországi választásokat SETON-WATSON Ausztriából figyelte, de ismerőseit megbízta a nemzetiségi sérelmek pontos feljegyzésével és összegyűjtésével, ő maga pedig a választás napján beutazott a morva határhoz közel eső Szakolcára. Választási értesüléseit és tapasztalatait egy rövid könyvben tette közzé,⁸⁹ s ezt a következő évben németül is megjelentette. Célja most is a külföldi közönség figyelmének ráirányítása volt a magyarországi helyzetre. Dokumentumként idézte a budapesti parlamentben a választásokkal kapcsolatban elhangzott felszólalásokat, a sajtó választási híreit és számos egyéb, a különféle visszaélésekről és törvénytelenégekről szóló beszámolót.

1908-ban SETON-WATSON még jelentősebb belső változásokat remélt az általános választójog bevezetésétől, de ennek elodázása után Magyarország belülről kiinduló megreformálására nem látott esélyt, a magyar sajtó többségének éles és sértő támadásai pedig érzelmileg is egyre jobban a magyarok ellen hangolták. Különösen azok a gyanúsítások háborították fel, amelyek pénzért történő megvásárlását emlegették. Ennél távolabb valóban semmi sem állhatott volna SETON-WATSON személyétől, de nem is lett volna rá szüksége, hiszen apja Indiából elgendő vagyont hozott haza ahhoz, hogy fia anyagi függetlenségben éljen.⁹⁰ Dalmáciai utazásai és a szerb-horvát koalíció vezetőivel létrejött kapcsolatai időközben a délszláv kérdésre és annak trialista megoldási terveire terelték figyelmét.⁹¹ A délszlávok és „Ausztria” magyarellenes szövetségétől a dualizmus

85. Henry MARCZALI: *Hungary in the eighteenth century*. Intr. by H. W. V. Temperley. Cambridge, 1910. 377 l.
86. H. TORNAI DE KÖVÉR: *Hungary*. London, 1911, Black. 95 l. (Peeps at many lands).
87. *Magyar poems*. Selected and translated by Vályi Nóra — Stuart M. Dorothy. London, 1911, Marlborough. 108 l. — VÁLLYI Nóra korábban már publikált egy rövid történeti vázlatot: *A sketch of Hungarian history*. Bp. 1908. Pallas. 84 l.
88. Louis FELBERMAN: *The House of Teck*. (The Royal House of Árpád and Aba and the House of Rhédey.) A romance of a thousand years. London, 1911, Long. XXXI, 316 l.
89. R. W. SETON-WATSON: *Corruption and reform in Hungary*. A study of electoral practice. London, 1911, Constable. XVI, 197 l. A következő évben kibővített formában németül is megjelent: *Ungarische Wahlen*. Leipzig, 1912, Dietrich. XII, 244 l.
90. Erről tanúskodik fia, Hugh SETON-WATSON idézett tanulmánya is (*Revue Roumaine d'histoire*. 1971).
91. R. W. SETON-WATSON: *The Southern Slav question and the Habsburg Monarchy*. London, 1911, Constable. XII, 463 l. Bővített német kiadása: *Die südslavische Frage*. Berlin—Leipzig, 1913, Meyer—Jessen. XIII, 651 l.

megbuktatását és annak a centralizmus és föderalizmus kompromisszumával történő fölváltását remélte elérni, FERENC FERDINÁND közreműködésével.⁹² Ekkor még szilárdan hitt a Monarchia közép-európai missziójában és éppen ennek fenntartása érdekében akarta megtörni a magyarok politikai hegemoniáját. Nézetei egyre nagyobb visszhangra találtak nemcsak a morális érvek iránt mindig fogékony brit közvéleményben, de a külügyminisztériumban is, ahol ekkor már a budapesti főkonzul véleményével szemben az ő felfogását részesítették előnyben.⁹³

A korabeli Magyarországon általános volt a meggyőződés, hogy a XX. századi Nagy-Britannia is értékelné fogja a magyar kérdésben vallott hivatalos magyar véleményeket alátámasztó történeti érveket (így a nemzetiségek későbbi betelepítését, a „hódítás jogát”), hogy méltányolni fogja a magyarság által a „művelt Európának” tett múltbeli szolgálatokat (a barbár támadások visszaverését), valamint a szabadságért folytatott hosszú harcot. Ezt hangsúlyozták az alkotmányfejlődés ismertetésekor, ennek jegyében idézték fel angolul is RÁKÓCZI emlékét,⁹⁴ különösen pedig a szabadságharcra hivatkoztak gyakran. Pedig a Lordok Házának vétőjét ekkoriban eltörölő és az előző évtizedek jelentős társadalmi változásait a politikában és közgondolkodásban is mind jobban tudomásul vevő Edward-korabeli Anglia egyre kevésbé mutatott érdeklődést a hagyományos magyar érvek iránt. Magának a szabadságharcnak a nimbusza is csökkent, s bár MARCZALI az aradi vértanú LEININGEN-WESTERBURG naplójának angol kiadásával (YOLLAND fordításában)⁹⁵ a régi érzelmeket élesztgette, 1848 és különösen KOSSUTH megítélése egyre kedvezőtlenebb lett,⁹⁶ miközben JELAČIČRÓL „Ausztria megmentője”-ről lelkes, dicsérő életrajz jelent meg.⁹⁷ APPONYI viszont 1911-es amerikai előadókörútján még mindig az Ausztriához fűződő közjogi viszonyt és a szokásos függetlenségi érveket boncolgatta.⁹⁸

92. *The Southern Slav question* . . . VI. 1. SETON-WATSON később is megőrizte FERENC FERDINÁND iránti illúzióit: „egy haladó gondolat megtestesítője volt a mai Európában . . .”, de STEED másként ítélte meg a trónörököszt, persze szokása szerint elgaloppozva magát: „Meglehetősen közel volt a *fohia furiosa*-hoz. Eltűnése annyira jól jött a dinasztianak, hogy hajlamos vagyok arra gondolni, valaki megtaszította a Gondviselés könyökét.” Idézi MAY: *The passing* . . . 27–28. l.

93. Míg 1907-ben az első bíráló Spectator-cikkek után a hivatalos magyar álláspontot védő budapesti brit főkonzul, F. S. CLARKE jelentése (PRO FO 371/196, Clarke to Goschen, 1907. XII. 16.) még nem váltott ki feletteseiről részéről ellenvéleményt, amikor 1910-ben utóda, Esme HOWARD főkonzul „részhajló író”-nak nevezte SETON-WATSONT, jelentésére Eyre CROWE, a nagy tekintélyű osztályvezető ráírta: „Seton-Watson úr elismert szaktekinély a mai Magyarország kérdésében és jó hírnévnek örvendő szerző.” PRO FO 371/827, Howard to Cartwright, 1910. VI. 20. Idézi BRIDGE: i. m., 37. l.

94. Ladislav HENGELMÜLLER: *Hungary's fight for national existence or the history of the great uprising led by Francis Rákóczi II.* London, 1913. XX, 342 l. — A munka németül is megjelent.

95. Henry MARCZALI: *The letters and journal of Count Leiningen-Westerburg, General in the Hungarian Army.* Ed. by —. Transl. by A. Yolland. London, 1911, Duckworth, 330 l.

96. Ennek jellegzetes kifejtését adja A. J. P. TAYLOR: *The Habsburg Monarchy, 1809–1918.* London, 1948, Hamish Hamilton, 58. l.

97. H. HARTLEY: *The man who saved Austria. The life and times of Baron Jellacic.* London, 1912, Mills-Boon, XII, 372 l.

98. Albert APPONYI: *Lectures on the peace problem and on the constitutional growth of Hungary delivered in the United States and Canada.* Bp. 1911, St. Stephens, 67 l. — APPONYI útja nagy mozgást váltott ki az amerikai szlovákok körében, akik röpiratban támadták meg politikáját: *Count Albert Apponyi, the so-called Angle of Peace and what he stands for in Hungary.* Cleveland, 1911, Slovak National Committee.

Szót kell még ejteni a háború előtti évek talán lelelkesebb magyarbarátjáról, a jőnevű geológus William SHRUBSOLERól, aki magyarországi utazásai során őszinte rajongója lett az ország tájainak és népének. Különösebb medítálás nélkül állt minden olyan ügy mellé, amit Magyarország érdekébe vágónak tekintett, akár az angol térképek magyar földrajzi neveinek írásáról volt szó, akár a magyar himnusz felvételéről a brit haditengerészet hivatalos himnusz-listájára.⁹⁹ Állandó levelezője volt az angol sajtónak, minden Magyarországgal szemben méltatlan, kedvezőtlen, ellenséges vagy téves megnyilatkozásra reagált, így a nála már hivatásánál fogva is jóval nagyobb tényanyaggal rendelkező SETON-WATSONnal is több esetben felvette a harcot az újságok hasábjain. Két rövid önálló publikációja jelent meg Magyarországról,¹⁰⁰ ezekben igyekszik megmagyarázni az Ausztria és Magyarország közötti jogi és egyéb különbségeket (különös tekintettel a földrajzi könyvekben uralkodó téves nézetekre) és felsorolja Magyarország „progresszív” vonásait: jól van megszervezve a javító-nevelés és az elhagyott gyermekek állami gondozása, az állam támogatja a termelői és elosztói szövetségeket, a mezőgazdasági munkások (azaz a cselédek) lakásépítkezését, kötelező munkásbiztosítás van, olcsó a vasúti fuvardíjszabás, védik a hasznos madarakat, az utak mentén állami erőből gyümölcsfákat telepítenek stb. A nemzetiségi kérdés ügyében hivatkozik a brassómegyei Zeiden (Feketehalom) és a mosonmegyei Levél község szász, illetve német lakóira, akik a legteljesebb nyelvi és vallási szabadságban és gazdasági jólétben élnek. „Ezek között az emberek közt hiába keressük a bizonyítékokat arra az üldözésre, ami „Scotus Viator” és néhány más író szerint a magyarországi nem-magyarok osztályrésze.”¹⁰¹ SHRUBSOLEnak is tudnia kellett azonban, hogy nem a politikailag és kulturálisan legkedvezőbb helyzetben levő német nemzetiség viszonyai jellemezték a magyarországi nemzetiségek sorsát.

A koalíció idején rendkívül megromlott horvát–magyar viszony újabb válságperiódusáról szólt SETON-WATSON legközelebbi írása.¹⁰² A horvát autonómia felfüggesztése kapcsán szenvedélyes szavakkal bélyegezte meg a magyar politikát: „Ugyanaz a Magyarország, amely hét évvel ezelőtt telekürtölte Európát szenvedélyes segélykéréseivel, amikor Ausztria állítólag megkísérelte, hogy abszolutizmust vezessen be Magyarországon, a horvát testvérországból nem habozott a legszigorúbb és legelnyomóbb abszolutista rezsimeket vezetni be. Úgy látszik, hogy a magyarok — török rokonaik példáját követve — elszánták magukat: eljártsszák Európa szimpátiáját az országot velük együtt lakó egyéb népfajokkal szemben tanúsított bánásmódjukkal.”¹⁰³

Egészen más volt a SETON-WATSONnal legtöbbször együtt emlegetett másik hangadó kritikus, Wickham STEED egyénisége — sőt 1914 előtt nézeteik is távol voltak az azonosságtól. A félszeg, szerény, de rendkívül öntudatos skót tudóssal ellentétben a bécsi (hivatalosan „ausztria-magyarországi”) tudósító nagyvilági modorú, uralkodókkal társalgó, öntelt, mindenkinél és mindenről többet tudó

99. SHRUBSOLE beadványa a külügyminisztériumhoz. PRO FO 371/196.

100. W. H. SHRUBSOLE: *Notes on Hungarian affairs*. London, 1912. 8 l. — Uő.: *Unknown Hungary*. 2nd ed. (London), 1912. 8 l. (From the Journal of the Liverpool Geographical Society).

101. SHRUBSOLE *Notes* . . . 3—8. l.

102. R. W. SETON-WATSON: *Absolutism in Croatia*. London, 1912, Constable. 71 l. — Uő.: *Absolutismus in Kroatien*. Wien—Leipzig, 1909, Stern. 32 l.

103. Uo. (angol kiadás) 52. l.

nem-hivatásos diplomata volt, tele eredeti, bár nem mindig megalapozott elképzelésekkel. SETON-WATSON morális indítékainak helyét nála a brit világbirodalom érdekei foglalták el. 1909 után sokan őt tekintették a fő bajkeverőnek, akinek sugalmazásai megakadályozták a Monarchia és Nagy-Britannia közeledését. Miután a Ballhausplatz több ízben is sikertelenül próbálkozott elérni visszahívását, 1913-ban ez végre bekövetkezett, hogy az öröm rövidesen ürommé változzon: STEED lett a *Times* külpolitikai szerkesztője. Bécsből való eltávovása után jelent meg a Monarchiáról írott könyve, a téma legsikeresebb feldolgozása, amely 1918-ban már a 4. kiadást érte meg.¹⁰⁴ STEED pozíciójára és kvalifikációira gondolva e siker nem meglepő. Míg honfitársai (és a legtöbb külföldi megfigyelő) ismereteiket csak másodkézből, könyvekből szerezték, amiket a rövid utazási impressziók csak kiegészítettek, STEED mögött tíz Bécsben leélt esztendő állott, a Monarchia majdnem valamennyi jelentős emberének személyes ismerete, sűrű vélemény-cserék a külföldi látogatókkal (köztük VII. EDWARDdal), végül az a nem lebecsülendő szerep, amit a *Times* tekintélyével támogatott újságíró Bécs politikai és társadalmi életében betöltött.

STEEDnek nem kellett megszabadulnia azoktól a magyarbarát illúzióktól, amelyek SETON-WATSONT első látogatásakor még eltöltötték, bár az első magyarországi benyomások STEED esetében kedvezőek voltak, hozzá is fogott a magyar nyelv megtanulásához, hogy azután ezt feladja azzal, hogy a bécsi lapok alapján tökéletesen nyomon követhetők a magyarországi események.¹⁰⁵ STEED minden kérdést brit birodalmi nézőpontból vizsgált, ami a Monarchia esetében annak állandó mérlegelését jelentette, mennyiben játszhat Ausztria-Magyarország önálló szerepet Németország mellett, sőt Németország ellenében. Erre csak egy belülről erős országot tartott képesnek, ezért amíg a dualizmus betölteni látszott hivatását, az összmonarchia erejének és tekintélyének fenntartását, addig nem volt kifogása a magyar nemzetiségi politikával szemben sem, s csak a Függetlenségi Pártot szemlélte nagyfokú bizalmatlansággal. (Ennek magyarázatául azt is tudni kell, hogy APPONYI Albertet ismerte csak közelebről, akiről igen rossz véleménye volt, s a függetlenségiiekhez való csatlakozása után ezt a véleményt APPONYI pártjára is vonatkoztatta.) Csupán a nemzetiségi problémák kiéleződése után, és amikor a német-osztrákok és a magyarok Németország melletti kitartását megváltoztathatatlanak tekintette, csak ekkor fordult STEED a szlávok és a föderalizmus gondolata felé, egyelőre még a Monarchia megmentésének reményében, új irányt remélve így adni a birodalom külpolitikájának. A háború kitörése után ő lett a soknemzetiségű állam megsemmisítésének egyik legbefolyásosabb és legszenvedélyesebb angol híve.¹⁰⁶

1913-as könyve nem ismerteti szisztematikusan a Monarchiát, csupán alapos elemző kommentárokkal szolgál a közös intézményekről (az uralkodó, a hadsereg

104. H. W. STEED: *The Habsburg Monarchy*. London, 1913, Constable. XXXII, 304 1-2nd ed. 1914, 3rd ed. 1914, 4th ed. 1918. — Érdemes megjegyezni, hogy az OSZK-ban található két példány közül az egyiket teljesen, a másikat részben fölvágtatlanul találtam, ami mutatja a magyar közönség tájékozódásának gyenge pontjait.

105. W. Steed levele Moberly Bell lapigazgatóhoz, 1903. márc. 23., ill. 1903. dec. 10. PHS Papers, Steed Papers.

106. Ez a folyamat nyomon követhető részben a *Times*ban megjelent tudósításaiban, részben pedig visszaemlékezéseiben. H. W. STEED: *Through thirty years. 1892—1922. A personal narrative*. London—New York, 1924 2nd ed. 1925. — Vö. Peter SCHUSTER: *Henry Wickham Steed und die Habsburgermonarchie*. Wien—Köln—Graz, 1970, Böhlau.

és a hivatali apparátus), néhány népesoportról, továbbá az aktuális külpolitikai problémákról. Külön a magyarokról nem beszél, de erősen bírálja a magyar sovinizmust és annak közjogi megnyilvánulásait, a szeparatista tendenciákat (a birodalom hivatalos nevéől kezdve a hadsereggel kapcsolatos követeléseken át a bosznia-dalmáciai magyar igényekig), valamint a szerbeket, horvátokat és románokat Monarchia-ellenessé tevő magyar nemzetiségi politikát.¹⁰⁷ Általában az egyes népeket azonosítja politikai vezetőikkel és ilyen alapon jósol rossz jövőt a magyarságnak: „a magyarok jelenlegi nemzedékét annyira átjárta a sovinizmus, hogy képtelenek reális európai helyzetük felmérésére. ... a jövő számukra még tartogathat olyan súlyos megpróbáltatásokat, mint amelyeket változatos történelmük során már eddig is tapasztalhattak.”¹⁰⁸ A Monarchia megújulását STEED a dualista formula felszámolásától várja, és az 1912–13-as magyar parlamenti eseményeket látva a brit külügyminisztérium is egyre jobban osztotta a volt tudósító nézetét.¹⁰⁹

Ekkor már a *Times* alvállalatát képező Encyclopaedia Britannica 1910–11-es (11.) kiadásában is STEED interpretálásában ismerkedhettek meg az érdeklődők a Habsburg-monarchia történetével. A volt tudósító híret — és hitelét — eközben csak növelte, hogy Ausztriában egy FERENC JÓZSEFET sértőnek ítélt kitételéért könyvét betiltották, igaz csak hat hónappal megjelenése után, amikor már minden érdeklődő elolvasta.¹¹⁰

SETON-WATSON és STEED hatásával aligha konkurrálhatott a budapesti Brit-Magyar Társaság 1913. áprilisától YOLLAND szerkesztésében megjelent folyóiratának néhány száma,¹¹¹ vagy a háború előtti utolsó országismertető könyv.¹¹² Ez utóbbi három szerzőjének álláspontja nem volt minden kérdésben azonos, mert míg a bevezető megállapítja a nemzetiségek gyors magyarosodását „a nem teljesen fair” intézkedések hatására, a magyarországi alkotmány, történelem és politika ismertetése a hagyományos magyar „nemzeti” szemlélet egyes vonásait mutatja, miközben egyidejűleg említi dicsérőleg TISZA Istvánt és JÁSZI Oszkárt. Az uralkodóházat, különösen pedig FERENC FERDINÁNDOT a könyv jóval több bírálattal illeti, mint a magyar nemzetiségi politikát. Érdekes az a megjegyzése, hogy a magyarokat mennyire bántják az őket érő nyugati vádak: „érdekes volna megtudni, milyen összeget költ évente a magyar kormány arra, hogy mind komoly, mind efemer kiadványokban az egész kérdést [t. i. a nemzetiségit] a külföldi szomszédok, különösen pedig Nagy-Britannia számára megfelelő módon megvilágítsa.”¹¹³

Az utolsó említésre érdemes munkát FERENC JÓZSEFRŐL írta F. GRIBBLE,¹¹⁴ a magyarok későbbi élehangú kritikusa. Bevezetőjében dicséri STEED munkáját, mint a Monarchia „valószínűleg legjobb” ismertetését, és igen fontosnak tartja a dinasztia szerepét, mint ami összetartja e vegyes, kevert lakosságú birodalmat.

107. STEED: *The Habsburg Monarchy*. 286–287. l.

108. Uo. 284. l.

109. BRIDGE: i. m. 34. l.

100. SCHUSTER: i. m. 159–160. l. STEED: *Through thirty years...* I. köt. 371–372. l.

111. *The Hungarian Spectator. Journal of the British–American Literary Society in Hungary*. Ed. by A. YOLLAND. Bp. 1913–1914.

112. L. KELLNER–Paula ARNOLD–Arthur DELISLE: *Austria of the Austrians and Hungary of the Hungarians*. London, 1914, Pitman. 304 l. (Countries and Peoples series.)

113. Uo. 189. l.

114. FRANCIS GRIBBLE: *The life of the Emperor Francis Joseph*. London, 1914, Eveleigh Nash. XX, 362 l. — Németül 1921-ben jelent meg Berlinben.

Az összetartó érzelmek gyengítése miatt kárhozzátja a magyarokkal szembeni 1849-es terrort.

*

Az itt tárgyalt írások hatása természetesen kettős: befolyásolták a politikusok és a közvélemény nézeteit saját nyelvterületükön, elsősorban Nagy-Britanniában, másrészt lehetőséget nyújtottak a hazai közvéleménynek, főként a politikusoknak, szociológusoknak, publicistáknak az európai vélemények ismeretének figyelembevételével történő önvizsgálatra. Az utóbbira azonban csak igen kis mértékben került sor, így fontosabb a külföldi közvéleményformáló hatás felmérése. Nagy-Britannia esetében 1914-ben még nem beszélhetünk sem a kritikus, sem az apologetikus irányzat győzelméről, de szemben a húsz évvel korábban szinte általános rokonszenvvel, egyes befolyásos politikai és értelmiségi körökben igen rossz vélemény alakult ki a századelő Magyarországáról. Ennek három összetevőjét különböztethetjük meg: a magyarországi politika antiliberális vonásai, a brit külpolitikai érdekek diktálta szlávbarát orientáció, s végül az angliai társadalmi-politikai gondolkodás baloldali (liberális-labourista) irányú változásai.

A Magyarországról alkotott kép fokozatos megváltozását rendkívül meggyorsította a kitörő világháború, a kibontakozó hivatalosan szervezett propaganda és a politikai emigránsok (MASARYK, SUPILO és társaik) tevékenysége. E folyamat és a háborús közhangulat ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy az egykori budapesti brit főkonzul, majd pétervári nagykövet, végül állandó külügyminiszter-helyettes Arthur NICOLSON fia, Harold NICOLSON, milyen érzelmekkel kezdte el munkáját 1919-ben, mint a magyar határok megállapítására kiküldött bizottságok brit tagja: Németországgal ellentétben Magyarország iránti „érzelmeim kevésbé voltak tárgyilagosak. Bevallom, hogy akkor is — akárcsak most — heves ellenszenvet éreztem e turáni törzssel szemben. Török rokonaikhoz hasonlóan rengeteget pusztítottak és semmit sem teremtettek. Budapest egy minden eredetiséget nélkülöző hamis város. A magyarok évszázadokon át elnyomták az alávetett nemzetiségeket, de most ütött a felszabadulás és megtorlás órája.”¹¹⁵

Nicolson elfogult véleményét csak a gyökeresen megváltozott megítélés végpontjaként idéztük. A bíráló irányzatnak azonban ez nem volt szükségszerű végállomása, sőt az 1914 előtti kritikák nagy többségére nem az elfogultság, hanem inkább a sok jogos megállapítás a jellemző, és már pusztán jelentkezésükkel el kellett volna gondolkodtatniuk a kortársakat. A magyar sajtó által irányított közvélemény azonban csak „cseh agitátort”, „pánszláv ügynököt” látott SERON-WATSONban és a többi kritikusbán, annak ellenére, hogy bíráló szavaik sok ponton találtak a magyarországi liberalizmus, radikalizmus és szociáldemokrácia számos képviselőjének megállapításaival, ahogy erre GÁL István már 1944-ben rámutatott: „A magyar önvizsgálat nagy klasszikusai szinte szóról-szóra azonos hangnemben nyilatkoztak a magyar sorskérdésekről, mint az angol publicisztika radikális elméi. A különös csak az, hogy a magyar visszhang elsősorban az uralkodó rétegeknek kedvező, bírálatmentes angol magyarszakértők iránt viseltetett megértéssel. A belső magyar fejlődés szempontjából pedig csak haszonnal járt volna a szlávbarát, magyarbíró, szociális, „baloldali” angol

115. Harold NICOLSON: *Peacemaking, 1919* London, 1933, Constable. 34. l.

történészek, jogászok és publicisták műveit behatóbban megvizsgálni és a tanulságokat levonni.”¹¹⁶

Kétségtelen, hogy voltak ennek az időszaknak a Magyarországról idegen nyelveken megjelent írásai között kizárólag ellenséges indíttatású, a sovinizmusra sovinizmussal felelő, sok tekintetben megtevesztő szándékú művek is: megvásárolt francia publicisták, pángermán szerzők röpiratai és a szomszédos nemzeti államok félhivatalos propagandakiadványai, de az angol nyelvterületen még a kritikus szellemű írások sem tartoztak (1914-ig, a háború kitöréséig) ebbe a kategóriába. Ezért lett volna szükség már akkor is a különböző külföldi vélemények megismerésére, szelektálására és a tanulságok levonására, más szóval a hungarica-irodalom tartalmi oldalának feltárására.

The Image of Hungary in the English-Language Publications of the Pre-War Years, 1890—1914

G. JESZENSZKY

The essay aims at presenting a case-study of the importance of registering, acquiring and content-analysing of the foreign-language publications dealing with or referring to Hungary. Reviewing the works published in English in the quarter of a century previous to World War I the author starts by presenting the conventional 19th century image of liberal Hungary, which drew its inspiration from the memories of 1848/49, when “they fought nobly” for liberty against absolutist reaction. Another aspect of this favourable view was the supposed similarity of the constitutional development of England and Hungary, going back to *Magna Carta* and the *Golden Bull* of 1222 respectively. In tracing the attitudes of several authors including S. WHITMAN, L. LOWELL, F. H. E. PALMER, the COLQUHOUNS, C. M. KNATCHBULL-HUGESSEN, W. FORSTER BOVILL, R. MAHAFFY and P. ALDEN to Hungary the author — in agreement with C. A. MACARTNEY and L. PÉTER — concludes that the turning point in the British evaluation occurred around 1907, or more broadly in the years marked by the existence of the coalition of the former opposition parties in Hungary (1904—1909). This change was brought about partly by the Hungarians themselves, by their unwillingness to accept the multinational character of Hungary and their insistence on the fiction of a politically unitary Hungarian Nation forming the Hungarian State, though the British observers discovered the illiberal policy of the Hungarian ruling classes only when the changes of the international scene (the formation of two clear-cut power groups, Austria—Hungary being allied to Britain’s great adversary) demanded new approaches to the Dual Monarchy. The main credit (or responsibility) for exposing the policies of Hungary goes to Wickham STEED, the Vienna correspondent of *The Times* and the historian R. W. SETON-WATSON, shared to a lesser extent by several other authors, especially by those writing during World War I. At the same time the socio-political changes in pre-war Britain also greatly contributed to the gradual change in British attitudes to Hungary.

In addition to the short description and analysis of the British and some American works appearing in the years covered the author deals with those Hungarian works as well which were published at that time in English (either in Hungary or abroad) as he believes they, too, had their share in influencing the British reactions, sometimes winning a few friends but more often deterring the readers by their vociferous chauvinism.

Most of the critical remarks of the British authors — unlike the works appearing at that time on Hungary in other languages, where the existence of conscious or unconscious bias cannot be denied — were not too far from the views of contemporary Hungarian radicalism, but the Hungarian public, led by a chauvinistic press, accepted only the favourable views and discarded the critics as negligible factors or bought agitators.

116. GÁL István: *Magyarország, Anglia és Amerika*. Bp, 1945, Officina. 132—133. l.

